Nutan Shikshan Prasark Mandal, Desaiganj's

ADARSH ARTS AND COMMERCE COLLEGE, DESAIGANJ (WADSA)

Dist- Gadchiroli (Maharshtra) 441207

Affiliated to Gondwana university, Gadchiroli

Re-accredited by NAAC 'B' with 2.15 CGPA

SELF STUDY REPORT

2017-18 to 2021-22

CRITERION – III

RESEARCH, INNOVATIONS & EXTENSION

METRIC NO. :- **3.2 Innovation Ecosystem**

METRIC NAME :- **3.2.1 Institution has crated an ecosystem for innovations, Indian Knowledge System (IKS), including awareness about IPR, establishment of IPR cell, incubation centre and other initiatives for the creation and transfer of knowledge/technology and the outcomes of the same are evident**

Innovative Social Survey Projects

The Department of Geography conducted Socio-Eco & Geography Survey in Chikhali Rith Village 2017-18

गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली

नुतन शिक्षण प्रसारक मंडळ, देसाईगंज द्वारा संचालित

आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय

देसाईगंज(वडसा), जि.गडचिरोली.

भूगोल प्रात्याक्षीक

क्षेत्रीय अभ्यास अहवाल

विषयाचे नाव

सामाजिक व आर्थिक समालोचन सर्वेक्षण

मौजा:डोंगरगाव, चिखली रीठ व चिखली तुकुम,

त.: देसाईगंज, जि.: गडचिरोली

सादरकर्ता

सन २०१७) **बी.ए.भाग ३** (२०१८

मार्गदर्शक
प्रा. श्रीकांत पराते
भूगोल विभाग प्रमुख

प्राचार्य
डॉ.एच.एम.कामडी
आदर्श कला व वाणिज्य महा. देसाईगंज

गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोलीच्या सत्र २०१७–१८ मधील
बी.ए. भाग ३, सेमेस्टर ६ च्या भूगोल प्रात्याक्षीक परिक्षेकरीता सादर

GONDWANA UNIVERSITY, GADCHIROLI
Nutan Shikshan Prasarak Mandal, Desaiganj

Adarsh Arts & Commerce College

Desaiganj (Wadsa), Di. Gadchiroli

CERTIFICATE

Geography Practical : Survey Report

SUBJECT

Socio-Economical Survey
At.Visora, Ta.Desaiganj, Di. Gadchiroli

This is to certify that **Groop A, B & C** *all students of* **B.A. Final, Sem. VI** *is bonafied student of Adarsh Arts & Commerce College, Desaiganj During the academic session of 2017-18.*

They were attended the field work held at Dongargaon, Chikhali Rith & Chikhali Tukum, Tah. Desaiganj, Dist.Gadchiroli dated 23rd to 25th December 2017 and completed our Team Work and individual work & write the Survey Report under the supervision of ***Prof. Shrikant Parate*** *for the submission to Gondwana University, Gadchiroli Sem VI Examination Summer 2018.*

Date : 3/2018

Adarsh Arts & Commerce College ★ Desaiganj Dist Gadchiroli ★ Department Of Geography

Guide
Prof. Shrikant M. Parate
Head of Geo. Department
Adarsh Arts & Comm. College,

Principal
Dr. H.M.Kamdi
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj, Di. Gadchiroli

GONDWANA UNIVERSITY, GADCHIROLI

Nutan Shikshan Prasarak Mandal, Desaiganj

Adarsh Arts & Commerce College

Desaiganj (Wadsa), Di. Gadchiroli

Geography Practical : Survey Report

SUBJECT

Socio-Economical Survey

At.Dongargaon, Chikhali Rith & Chikhali Tukum,

Ta.Desaiganj, Di. Gadchiroli

Name Of The Student in Group A

Class :- B.A. Final, Semester VI

Sr. No.	Roll No.	Name of Student	Signature of Student
01	A-01	**Ku. Anjali** Govardhan Naitam	A. G. Naitam
02	A-02	**Ku. Manda** Natthuji Thaware	Thaware.
03	A-03	Nishikant Mahadeo Wadhai	Wadhai.
04	A-04	**Ku. Surbhi** Ashok Nakade	Nakade.
05	A-05	**Ku. Shilpa** Krushnadas Mule	S. K. Mule.
06	A-06	**Ku. Priyanka** Suresh Halami	Halami
07	A-07	Pramod Dilip Panse	Panse
08	A-08	Sunil Gopi Kukreja	Kukreja.
09	A-09	Pratik Purushottam Pradhan	Pradhan
10	A-10	**Ku. Komal** Jaypal Dunedar	K. J. Dunedar
11	A-11	**Ku. Swati** Shamrao Dighore	S. Dighore.
12	A-12	**Ku. Vanshree** Shamrao Meshram	V. S. meshram.
13	A-13	**Ku. Bharti** Gunaji Gahane	B. G. Gahane
14	A-14	**Ku. Shilpa** Ramkrushna Ambone	Ambone.
15	A-15	**Ku. Shital** Arjun Dhore	S. A. Dhore.
16	A-16	**Ku. Vaishali** Tikarma Buddhe	V. T. Buddhe

Guide

Prof. Shrikant M. Para[illegible]

Head of Geo. Department

Adarsh Arts & Comm. College,

Principal

Dr. H.M.Kamdi

Adarsh Arts & Commerce College,

Desaiganj, Di. Gadchiroli

GONDWANA UNIVERSITY, GADCHIROLI
Nutan Shikshan Prasarak Mandal, Desaiganj

Adarsh Arts & Commerce College

Desaiganj (Wadsa), Di. Gadchiroli

Geography Practical : Survey Report

SUBJECT

Socio-Economical Survey

At.Dongargaon, Chikhali Rith & Chikhali Tukum, Ta.Desaiganj, Di. Gadchiroli

Name Of The Student in Group B

Class :- B.A. Final, Semester VI

Sr. No.	Roll No.	Name of Student	Signature of Student
01	B-01	**Ku. Ragini** Banshi Raut	RBRaut
02	B-02	**Ku. Kajal** Fulchand Janbandhu	K. F. Janbandhu
03	B-03	**Ku. Durga** Shriram Urkude	D.S. Urkude
04	B-04	Jayant Madho Gaikwad	JMGaikwad
05	B-05	**Ku. Yogita** Omprakash Fale	YoFale
06	B-06	**Ku. Bhagyashri** Abhiman Dhore	B.A. Dhore.
07	B-07	Bhushan Gulabchand Waghade	BWaghade
08	B-08	**Ku. Anjali** Sharad Thakare	AThakare
09	B-09	**Ku. Mamta** Rajesh Karande	M-R. Karande
10	B-10	**Ku. Punam** Suresh Banpurkar	P.S. Banpurkar
11	B-11	Vivek Hemraj Pilare	VPilare
12	B-12	Mangesh Shrawan Meshram	MMeshram.
13	B-13	Vikas Hari Shende	VShende
14	B-14	Nishant Shamrao Donadkar	NDonadkar.
15	B-15	**Ku. Bhagyashri** Vinayak Bhoyar	B.V. Bhoyar.
16	B-16	**Ku. Pramita** Gajananrao Bodele	PBodele.

Guide
Prof. Shrikant M. Parate
Head of Geo. Department
Adarsh Arts & Comm. College,

Principal
Dr. H.M.Kamdi
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj, Di. Gadchiroli

क्षेत्रीय कार्याचा अहवाल

सामाजीक व आर्थिक समालोचन सर्वेक्षण

मौजा. डोंगरगाव, चिखली रिठ व चिखली तुकूम

त.देसाईगंज जि.गडचिरोली

अनुक्रमणिका

प्रस्तावना व सर्वेक्षणाची उद्दीष्टे

भौगोलीक आधार

- गावाचे स्थान, सिमा व विस्तार
- भूपृष्ठरचना
- हवामान
- माती
- जलप्रणाली
- नैसर्गिक वनस्पती

सांस्कृतीक व आर्थिक घटक

- लोकसंख्या व आर्थिक बाबी
- व्यवसाय व उद्योग
- पशुधन
- शेती
- स्वंपाकाकरीता साधने
- मनोरंजनाची साधने
- इतर सोई सुविधा

निष्कर्ष व उपाययोजना

आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय भूगोल विभाग

क्षेत्रीय कार्याचा अहवाल

सामाजीक व आर्थिक समालोचन सर्वेक्षण

मौजा. डोंगरगाव, चिखली रिठ व चिखली तुकूम

त.देसाईगंज जि.गडचिरोली

नकाशांची सूची

		पृष्ठ क्रमांक
नकाशा क्रमांक – १ –	महाराष्ट्रातील गडचिरोली जिल्हयाचे स्थान	०४
नकाशा क्रमांक – २ –	गडचिरोली जिल्हयातील देसाईगंजचे स्थान	०४
नकाशा क्रमांक – ३ –	देसाईगंज तालूक्यातील डोंगरगाव, चिखली रिठ व चिखली तुकूम	०५
नकाशा क्रमांक – ४ –	गावठान नकाशा मौजा डोंगरगाव	०७
नकाशा क्रमांक – ५ –	गावठान नकाशा मौजा चिखली रिठ व चिखली तुकूम	०८

सारण्यांची सूची

		पृष्ठ क्रमांक
सारणी क्रमांक – १ –	गट ग्रामपंचायतीतील एकुण लोकसंख्येचे वितरण	११
सारणी क्रमांक – २ –	साक्षर निरक्षरतेचे प्रमाण	१२
सारणी क्रमांक – ३ –	लोकसंख्येचे वयोगटानुसार वितरण	१३
सारणी क्रमांक – ४ –	व्यवसाय व उद्योग	१६
सारणी क्रमांक – ५ –	विविध पशुधन/प्राण्यांची संख्या	१८
सारणी क्रमांक – ६ –	गावातील भूमीउपयोजन	२०
सारणी क्रमांक – ७ –	गावातील शेती प्रकार	२२
सारणी क्रमांक – ८ –	शेती उपयोगी आधुनीक उपकरणे	२३
सारणी क्रमांक – ९ –	शेतीतील जल व्यवस्थापन	२३

क्षेत्रीयअभ्यास

क्षेत्रीय कार्याचा अहवाल

सामाजिक व आर्थिक समालोचन सर्वेक्षण

मौजा : गटग्रामपंचायत डोंगरगाव, चिखली रिठ व

चिखली तुकूम, ता.देसाईगंज, जि.गडचिरोली

दिनांक :- २३, २४ व २५ डिसेंबर २०१७

प्रस्तावणा व सर्वेक्षणाचे उद्दिष्टे :—

भूगोल विषयात अभ्यास करतांना पुस्तकी ज्ञानासोबत प्रत्यक्ष अध्ययण अत्यंत महत्वाचे आहे. समाजातील प्रत्यक्ष बाबींचा व समाजातील घटकांचा प्रत्यक्षात अनुभव भूगोलातील विद्यार्थ्यांना व्हावा या उद्‌देशाने गोंडवाना विद्यापीठाने बी.ए.भाग—३ सेमेस्टर—६च्या भूगोल प्रात्याक्षीक अभ्यासाअंतर्गत सामाजिक व आर्थिक सर्वेक्षण याचा उद्‌देश भूगोलातील विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष ज्ञानाचा फायदा करून देण्यासाठी समाविष्ट केला आहे. याद्वारे एखादया लहान खेडयात जाऊन तेथील आर्थिक व सामाजिक बाबींचे तसेच लोकांच्या जीवनमानाचे सर्वेक्षण व अवलोकन प्रत्यक्षात अभ्यासाद्‌वारे करून महत्वाच्या व अत्यावश्यक बाबी लक्षात घेऊन तेथील सामाजिक, आर्थिक व राजकीय परिस्थीतीचा अहवाल सादर करणे भूगोलाच्या विद्यार्थ्यांना अनिवार्य केले आहे. त्याच पार्श्वभूमीवर आम्ही आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय देसाईगंज (वडसा) जि.गडचिरोली येथील बी.ए.भाग—३ सेमेस्टर—६ मधील भूगोल विषयाचे विद्यार्थी सामाजिक व आर्थिक समालोचन सर्वेक्षणासाठी वडसाच्या दक्षिणेस असलेल्या **डोंगरगाव, चिखली रिठ व चिखली तुकूम या गटग्रामपंचायतीच्या** गावाची निवड करुन प्रत्यक्ष सर्वेक्षणासाठी भूगोल विषयाचे सर्व विद्यार्थी दिनांक २३, २४ व २५ डिसेंबर २०१७ ला प्रत्यक्षात या गावात जाऊन सामाजिक व आर्थिक सर्वेक्षण घटकातील विविध बाबींची प्रश्नावली तयार करून प्रत्यक्ष या गावातील लोकांच्या मुलाखतीद्वारे,

कुटूंब प्रमुख, ग्रामपंचायत सरपंच, शाळेचे शिक्षक ,पोलीस पाटिल व तलाठी यांच्या प्रत्यक्ष भेटिद्वारे माहिती गोळा केली. त्यानुसार भूगोलाच्या विद्यार्थ्यांद्वारा या सर्वेक्षणाच्या आकडेवारीचे वर्गीकरण व अभ्यास करून दिनांक २६, २७ व २८ डिसेंबर २०१७ ला अहवाल तयार करुन सादर करण्यात आलेला आहे.

भौगोलीक आधार :

स्थान :

महाराष्ट्राच्या पूर्वेला गडचिरोली जिल्हा वसलेला आहे. या अतिदुर्गम अशा गडचिरोली जिल्हयाच्या उत्तरेला वडसा तालुका असुन या तालुक्यात वडसापासुन दक्षिणेला वडसा–आरमोरी मार्गावरुन पूर्वेस जाणाऱ्या मार्गावरुन वडसा पासून १५ किमी. अंतरावर या गट ग्रामपंचायतीचे गाव वसलेले आहे. या गावाचे अक्षवृत्तीय स्थान ७९°५०" व रेखावृत्तीय स्थान ३०°३०" इतके आहे. डोंगरगाव हे गाव एका छोटयाशा डोंगरावर वसलेले असून त्या भागाचे एक महत्व दर्शविते. त्याचप्रमाणे डोंगरगाव या मुख्य गावजवळच २ किमी. अंतरावर चिखली रिठ व चिखली तुकूम शेजारीच वसलेले आहे.

भूरचना :– या गटग्रामपंचायतीतले तिनही गाव भारतीय द्विपकल्पीय पठारावर असुन या गावाची समुद्रसपाटीपासुनची उंची २२०.३० मी. आहे.येथील भूरचना द्विपकल्पीय पठारावर सपाट मैदानासारखी आहे.

हवामान :–

या गट ग्रामपंचायतीच्या सर्व गावातील प्रमुख व्यवसाय शेती असल्याने हवामान शेतीवर प्रभाव पाडणारा एक महत्वपूर्ण घटक आहे. हे गाव समशितोष्ण हवामान पट्टयात येत असल्यामुळे येथील उन्हाळे अती उष्ण व हिवाळा अतिशय थंड असल्याने हवामान उष्ण व दमट स्वरूपाचे आढळतात. नैऋत्येकडून येणाऱ्या मोसमी वाऱ्यांमुळे येथे पर्जन्यवृष्ठी होते. येथील दैनिक कमाल तापमान हे मे महिण्यात सर्वात जास्त आणि दैनिक किमान तापमान हे डिसेंबर महिण्यात सर्वात कमी असते. म्हणजेच अनुक्रमे ४०°से.ग्रे. व २५°सें.ग्रे. ने कमी होते. येथील शेती पूर्णपणे पर्जन्यावर अवलंबून आहे. जून, जुलै, ऑगस्ट व सप्टेंबर या महिण्यात पर्जन्याचे प्रमाण ४०–५० सेमी च्या दरम्यान असते. तर इतर महिण्यात पर्जन्याचे प्रमाण जवळपास नगण्य असते. येथील समशितोष्ण हवामानाचा परिणाम माणवी जीवनावर झालेला असून अशा हवामानामुळे या गावातील लोकांच्या वेशभूषेवर, रंगावर व राहणीमानावर हवामानाचा प्रभाव पडलेला दिसुन येतो.

देसाईगंज तालूक्यातील डोंगरगाव, चिखली रिठ व चिखली तूकूम गावाचे स्थान

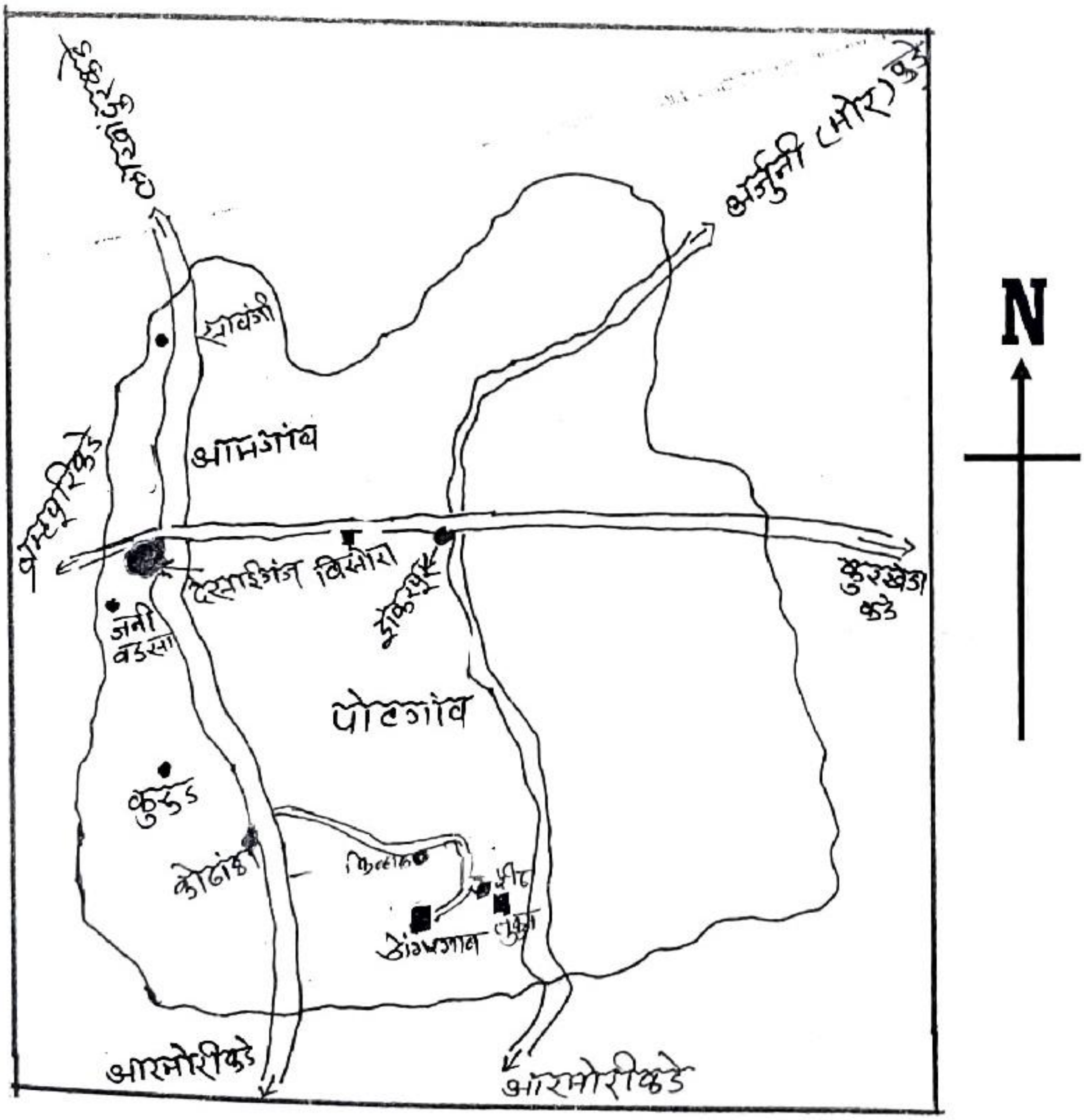

प्रमाण
१ सेंमी = २ किमी

सूची

●	तालूका
■	गावे

गट ग्रामपंचायतीतील गावांचे गावठान नकाशा
गावठान नकाशा मौजा डोंगरगाव

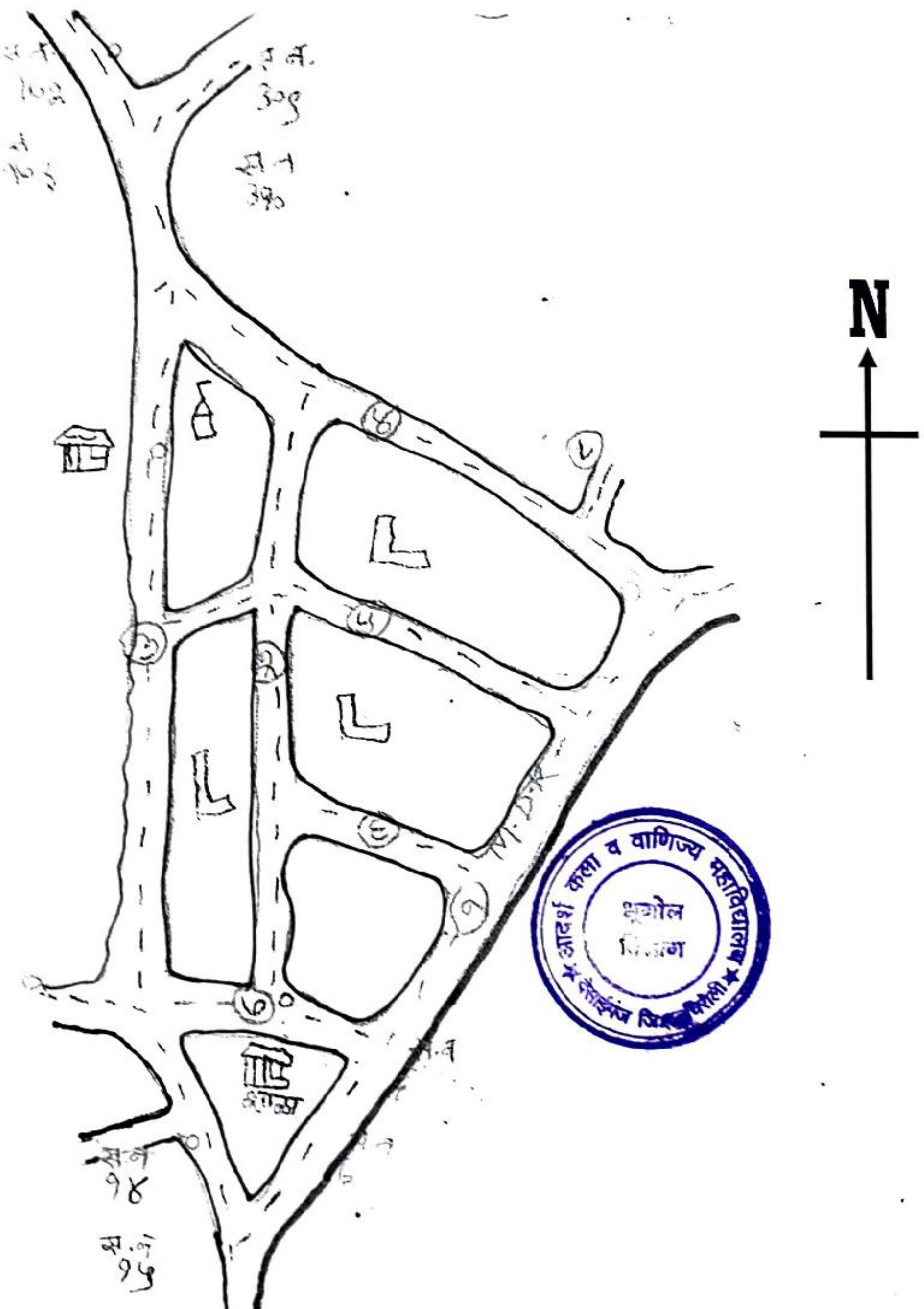

त्यांची प्रामुख्याने उन्हाळयात पाने झडतात तर हिवाळयात ती हिरवी गच्च दिसतात. या परिसरामध्ये साग, बिजा, बांबू, गराडी, मोह, बेहडा, येन, धावडा, किन, पळस असे अनेक प्रकारच्या जातीची झाडे जंगलामध्ये आढळतात. त्याचप्रमाणे काहीठिकाणी मोठया प्रमाणात आंब्याची व बाभळीची झाडे आढळतात. शेताच्या बांधावर सुध्दा आंबे, बाभूळ, बोर, चिंच, पेरू यासारखी अनेक वनस्पती आढळतात.

सांस्कृतीक व आर्थिक घटक :—

प्रदेशाच्या आर्थिक व सामाजिक विकासाच्या दृष्टिने या गटग्रामपंचायतीच्या तिनही गावात शेती हा मुख्य व्यवसाय असून तो केला जातो. या गावातील शेती कोरडवाहू प्रकारची असुन काही शेती ओलीताखाली आढळून येते. या गावातील एकुण क्षेत्र ७४४.९५ एकर असुन निव्वळ लागवडी खालील क्षेत्र ७२३.९५ एकर व २० एकर पडीत क्षेत्र आहे. येथील शेती ही बहुतेक पावसाच्या पाण्यावर अवलंबून असुन पावसाळयात पावसाचे पाणी कमी प्रमाणात असले तर तलाव, नहर, कूपनलिका व विहीरीच्या साहयाने शेतीला पाणी पूरवठा होतो. या गावामध्ये ३५७ शेतकरी आहेत. या गावातील २४५ शेतकरी नैसर्गिक पाण्यावर अवलंबून आहेत. त्यांची शेती म्हणजे जणू काहि मान्सुन पावसाचा जूगार आहे. तर काही शेतकरी ओलीताखाली शेती करतात. त्यात तलाव व नहराद्वारे पाणीपुरवठा करणाऱ्यांची संख्या ३३ असून विहिर व कुपनलिकेद्वारे ८५ शेतकरी शेतीला पाण्याचा पूरवठा करतात.

या गावात निरनिराळया धर्म व जातीचे लोक एकोप्याने राहतात. त्यात विशेषत: कोहळी, कुनबी, बौध्द, माळी, सोनार, ढिवर, धनगर, सुतार, लोहार, तेली, मरार असे अनेक समुदायाचे लोक समुदायात व एकोप्याने वास्तवास आहेत. या गावातील मुख्य व्यवयास शेती असुन ८० टक्के लोक प्रत्यक्ष—अप्रत्यक्षपणे शेतीवर अवलंबून आहेत.

लोकसंख्या व आर्थिक बाबी :—

कोणत्याही सामाजिक सर्वेक्षणात लोकसंख्या हा अतिशय महत्वाचा घटक असतो. भूगोल विषयाच्या सामाजिक व आर्थिक समालोचन सर्वेक्षणाच्या अभ्यासाच्या दृष्टीने प्रामुख्याने हाच घटक अत्यंत महत्वाचा असून यावरच व्यवसाय, उद्योग, शेती, भूमीउपयोजन इ. घटक आधारीत असून गावाच्या सामाजिक भागिदारीमध्ये अतिशय महत्वाची भूमीका बजावतो. लोकसंख्येचे विविध पैलू स्थानिक समाजाच्या सर्वांगीण उन्नतीसाठी जमेची बाजू निर्माण करण्यासाठी मदत करतात. त्यात प्रामुख्याने साक्षरता, तरुण, उद्योगी लोक, लिंग—गुणोत्तर, कौशल्यप्राप्त लोकांचा समुह महत्वाचा ठरतो.

देसाईगंज तालूक्यातील या **डोंगरगाव व चिखली रिठ** गटग्रामपंचायतीच्या गावाचे सर्वेक्षण केले असता **एकून लोकसंख्या १९६४** असून त्यात **पुरुषांची** संख्या **९९७** तर **स्त्रियांची संख्या ९६७** एवढी आहे. म्हणजेच एकूण लोकसंख्येच्या **४९.२३ %** **स्त्रिया** तर **५०.७७ % पूरुष** आहेत. यात पुरुषांची संख्या स्त्रियांपेक्षा फक्त ३० ने जास्त आहे.

सारणी कमांक — १

एकुण लोकसंख्येचे वितरण

गाव	पुरूष	स्त्रिया	एकुण
डोंगरगाव	११९५ (१००%) (६०.८५%)	५८४ (४८.८७)	६११ (५१.१३)
चिखली रिठ	७६९ (१००%) (३९.१५%)	३८३ (४९.८०)	३८६ (५०.२०)
गटग्रामपंचायत	१९६४ (१००%)	९६७ (४९.२३%)	९९७ (५०.७७%)

आकृती कमांक — १ :— विभाजीत वर्तुळ

गट ग्रामपंचायतीच्या गावातील

एकुण लोकसंख्येचे वितरण

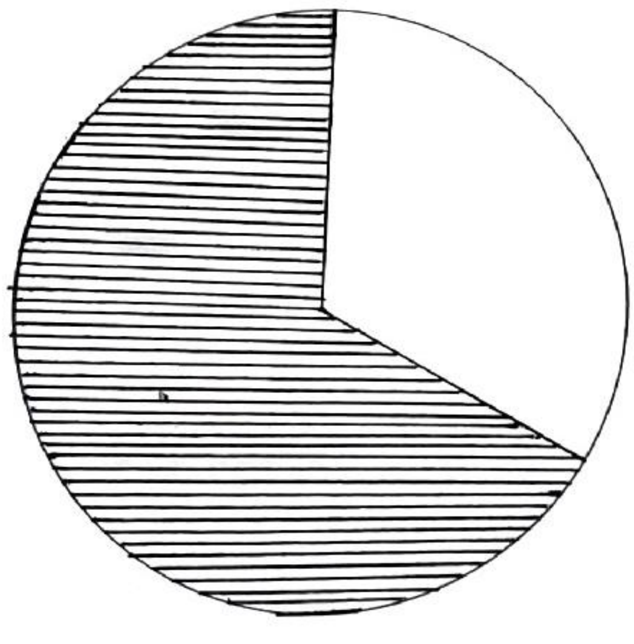

सुची	
पुरुष	☰
स्त्रिया	

वरील आकडेवारीवरुन असे दिसून येते की, या गावातील शिक्षणात वाव पडलेला असून याचा वाटा या गावामध्ये असलेल्या प्राथमीक, माध्यमीक व उच्च माध्यमीक शिक्षणाच्या सोयी होत. उर्वरीत **३९९ निरक्षर लोक** असून यांची टक्केवारी २०.३३% आहे. ज्यात काही शिक्षणाची वय न झालेले बालक व वयोवृध्द लोकांचा समावेश आहे. साक्षरतेच्या बाबतीत गावाचा चांगला विकास झाला आहे असे म्हटल्यास वावगे ठरणारे नाही. साक्षरता, लोकसंख्येचा समतोल, कौशल्यपूर्ण लोक व सक्रिय उद्योगी तरुणांच्या आधारावर गावाचा आर्थिक योग्य विकास होण्यास निश्चितच मदत झाली आहे.

वयोगटानुसार **लोकसंख्येचे वितरण** :—

कार्यक्षम व अकार्यक्षम लोकसंख्येचा अभ्यास करावयाचा असल्यास लोकसंख्येच्या वयोगटानुसार अभ्यास करणे आवश्यक असते.त्यामुळे वयोगटानुसार लोकसंख्येचे वितरण खालीलप्रमाणे आहे.

सारणी क्रमांक — ३
लोकसंख्येचे वयोगटानुसार वितरण - डोंगरगाव व चिखली-रीठ

वयोगट	पुरूष	स्त्रिया	एकुण
०-१४	२१० (२०.९९%)	२११ (२०.९८%)	४२१ (२१.४३%)
१५-२५	२२१ (२२.२५%)	२०६ (२०.४९%)	४२७ (२१.९६%)
२६-६०	४९५ (२५.२२%)	४८५ (२८.९९%)	९८० (४९.९०%)
६१-७५	६८ (३.४९%)	६२ (३.२०%)	१३० (६.५९%)
७५ पेक्षा जास्त	३ (०.१५%)	४ (०.२२%)	७ (०.३९%)
एकुण लोकसंख्या	९९७ (५०.९९%)	९६७ (४९.२३%)	१९६४ (१००%)

आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय
भूगोल विभाग

आकृती क्रमांक — : लोकसंख्येचा साधा मनोरा

वयोगटानुसार लोकसंख्येचे वितरण

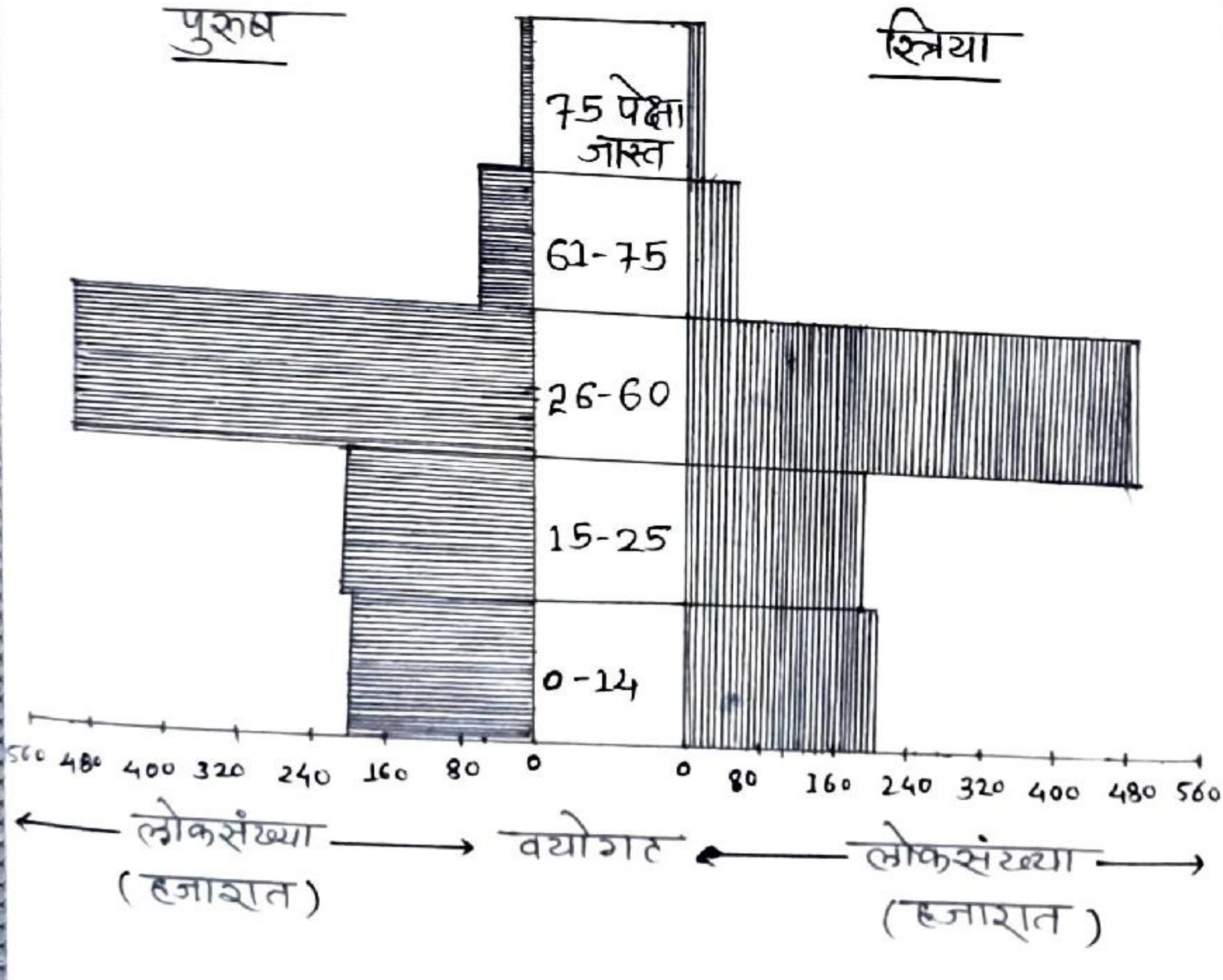

सूची	
स्त्रीया	
पुरुष	

प्रमाण

प्रमाण १ सें.मी = ८० लोकसंख्या

व्यवसाय व उद्योग :–

या गटग्रामपंचायतीच्या गावाचे सर्वेक्षण केले असता व्यवसाय व उद्योग यांच्या बाबतीत असे लक्षात येते की या गावात विविध जाती–जमातीच्या लोकांचे वास्तव असल्यामुळे येथे विविध प्रकारचे व्यवसाय आपल्या उदरनिर्वाहाकरीता व मानवाच्या निकडीच्या मुलभूत गरजा भागविण्यासाठी विविध प्रकारचे व्यवसाय या गावातही चालतात. या गावात शेती करणाऱ्यांची संख्या ३५७ असून मजूरी करणाऱ्या कुटूबांची संख्या १०१ आहे. तसेच नोकरी करणाऱ्यांची संख्या ३ असून इतर व्यवसाय करणाऱ्यांची संख्या ३ आहे. यावरुन असे लक्षात येते की या गटग्रामपंचायतीतील गावाचा मुख्य व्यवसाय शेती व मजुरी हा आहे. गावात ढिवर समाजाचे लोक काही प्रमाणात वास्तव्यास असुन गावात तलाव असल्याने काही प्रमाणात मासेमारी हा व्यवसाय केला जातो. कीराणा दुकान ३ आहेत. या व्यतीरिक्त पुरक उद्योग म्हणून अनेक घरी विविध पशुंचे पालन व कुक्कुटपालन हा व्यवसाय सुध्दा केला जातो.

अशाप्रकारे या गावात विविध व्यवसायातुन लोक आपले उदरनिर्वाह करतात. त्याचप्रमाणे या गावातील काही लोक मजुरीसाठी तालुक्याच्या ठिकाणी जातात.

सारणी क्रमांक – ४ :व्यवसाय व उद्योग

व्यवसाय	व्यवसाय करणाऱ्यांची संख्या
शेती	३५७
मजूरी	१०१
नौकरी	३
किराणा दुकान	३

आकृती क्रमांक – ३ :विभाजीत आयताकृती
व्यवसाय व उद्योगांचे वितरण

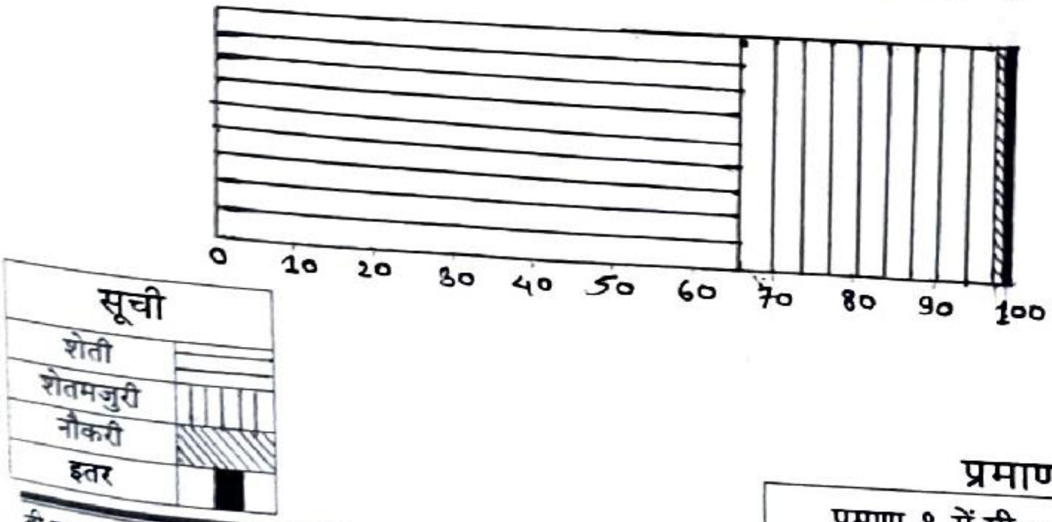

प्रमाण

प्रमाण १ सें.मी = १० टक्के

पशुधन :—

या गटग्रामपंचायतीतील गावाचे सर्वेक्षण केले असता असे दिसुन येते की, पशुपालन हा व्यवसाय शेतीबरोबरच जोडधंदा म्हणुन केला जातो. कारण येथील व सभोवतालच्या परीसरातील मृदा ही सुपीक आणि हवामान पीकांसाठी अनुकूल असल्याने जलसिंचनाद्वारे तसेच काही ठिकाणी नैसर्गिकरित्या पडणाऱ्या पावसाच्या पाण्यावर आधारीत शेती हा व्यवसाय केल्या जातो. या शेतीमधुन पशुधनाला लागणारा चारा उपलब्ध होत असतो. कुक्कुटपालन हा व्यवसाय सुध्दा या गावामध्ये केला जातो. त्यामुळे येथील गावांचे सर्वसाधारणपणे प्राण्यांच्या संख्येचा म्हणजेच गावातील पशुधनाचा विचार केला तर गावात म्हशी ३८, गाय १६४, बकरी २००, बैल ३२६ आणि कोंबडया ११०६ तर २० इतर पाळीव प्राणी यासारखे पशुधन पाळले जातात.

सर्वेक्षणाचे फोटो

या गावातील शेतकरी हे कोरडवाहू व ओलीताखालील शेती करतात. यामध्ये निव्वळ कोरडवाहू शेती करणाऱ्यांची संख्या २४९ तर निव्वळ ओलीताखालील शेती करणाऱ्यांची संख्या ९१ आहे.

सारणी क्रमांक – ७ : गावातील शेतीप्रकार

कोरडवाहू	२४९
ओलिताखालील	९१
एकुण शेतकरी	३४०

आकृती क्रमांक –६ :– विभाजीत वर्तुळ :

शेती प्रकार

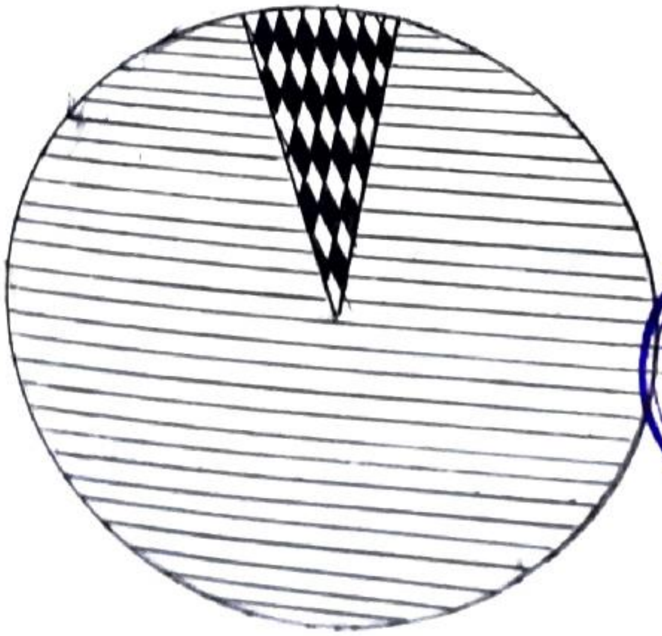

सूची	
कोरडवाहू शेती	
ओलीताखालील शेती	

या गटग्रामपंचायतीलतील गावातील शेतकरी लोक शेती करण्यासाठी आधुनिक उपकरणांमध्ये ट्रॅक्टर्स व ट्रॉली, मळणी यंत्र, बेलन अशा अनेक प्रकारच्या आधुनिक उपकरणाचा वापर करून शेती करतात. त्यामध्ये ट्रॅक्टर व ट्रॉलीने शेती करणाऱ्यांची संख्या १२०, बेलन ८७ तर मळणी यंत्राचा वापर करून शेती करणाऱ्यांची संख्या ४२ आहे.

शेतीतील उत्पादनाचा विचार केला असता, या सर्व गावातील शेतकरी आपल्या शेतात तांदूळ, गहू, चना, तूळ, फळे, भाजीपाला इत्यादी प्रकारचे पीक उत्पादने घेतो. यांमध्ये तांदळाचे उत्पादन सर्वात जास्त आहे. तांदळाचे उत्पादन २९८५.२९ क्विंटल तर त्या खालोखाल तुरीचे उत्पादन १०११.५५ क्विंटल तर चन्याचे उत्पादन ११३.५ क्विंटल, गव्हाचे उत्पादन नगण्य असून ते फक्त १ क्विंटल आहे. सोबतच नगदी पिक म्हणून भाजीपाल्याचे उत्पादन ४५ क्विंटल घेतले जात असून यामध्ये ज्वारी आणि बाजरीचे मे उत्पादन घेतले जात नाही. या गावातील एकूण उत्पादन पाहता ४११८.३४ क्विंटल आहे.

सारणी क्रमांक – १२ : शेतीतील पिक उत्पादने

विविध पिके	उत्पादन (क्विंटल मध्ये)
तांदूळ	२९८५.२९
तूर	१०११.५५
चना	११३.५०
भाजीपाला	४५
गहू	०१

स्वयंपाकाकरीता साधणे :–

या गट ग्रामपंचायतीतील सर्व गावाचे प्रत्यक्ष सर्वेक्षण करून तेथील स्वयंपाकाची साधणे यांची आकडेवारी गोळा केली असता या आकडेवारीवरून आपल्याला असे निदर्शनास आले की, तेथील ग्रामवासी स्वयंपाकाकरीता बऱ्याच प्रमाणात चुलीचा वापर करतात. तसेच तेथील काहि ग्रामवासी सिलेंडर गॅस, स्टोव्ह, गोबर गॅस व विद्युत शेगडीचा सुध्दा स्वयंपाककाकरीता वापर करतात. त्यामध्ये चुलीचा वापर करणाऱ्यांची संख्या ३६५ आहे. तसेच सिलेंडर गॅस वापरणाऱ्यांची संख्या ११३, स्टोव्ह वापरणारे ०४, गोबर गॅस ०८ आणि विद्युत शेगडी वापरणारे ०३ घरे आहेत.

सारणी क्रमांक – १३ : स्वयंपाकाकरीता वापरणारी साधने

साधने	संख्या	टक्केवारी
चुल	३६५	७४.०३ %
गॅस सिलेंडर	११३	२२.९२ %
गोबर गॅस	०८	
विद्युत शेगडी	०३	
स्टोव्ह	०४	१.६२ %
एकुण	४९३	१००%

क्षेत्रीय कार्याचा अहवाल

सामाजीक व आर्थिक समालोचन सर्वेक्षण

मौजा. डोंगरगाव, चिखली रिठ व चिखली तुकूम

त.देसाईगंज जि.गडचिरोली

कुटूंबाचा संक्षिप्त अहवाल

व

कुटूंबातील व्यक्तींची संख्या

आणी

वार्षिक उत्पन्न

क्षेत्रीय कार्याचा अहवाल

सामाजीक व आर्थिक समालोचन सर्वेक्षण

मौजा. डोंगरगाव त.देसाईगंज जि.गडचिरोली

गावातील कुटूंबांची संख्या व उत्पन्नाचा संक्षिप्त अहवाल

मुख्य फार्म कमांक	फार्म कमांक	फार्म संख्या	कूटूंबातील व्यक्तीची संख्या	विविध व्यवसाय करणाऱ्यांची संख्या				एकूण वार्षीक उत्पन्न
				शेती	मजूरी	नौकरी	इतर	
०१	१ ते २०	२०	७९	१३	०७	—	—	४७५०००
०२	२१ ते ४०	२०	८४	११	०९	—	—	३८१३००
०३	४१ ते ४५	०५	२२	०४	०१	—	—	१०२०००
०४	५६ ते ६५	१०	४०	०८	०२	—	—	३०९०००
०५	६६ ते ७९	१४	५९	०८	०५	०१	—	९०७०००
०६	८० ते ८९	१०	४५	०९	—	०१	—	२८२०००
०७	९० ते १०५	१६	७८	१२	०३	०१	—	३७००००
०८	१०६ ते १२५	२०	८८	२०	—	—	—	५७३०००
०९	१२६ ते १४०	१५	६६	१५	—	—	—	३२३०००
१०	१४१ ते १५७	१७	८६	१६	—	—	०१	३६९०००
११	१५८ ते १७७	२०	९२	१३	०७	—	—	४३८०००
१२	१७८ ते १९१	१४	४६	११	०३	—	—	३१५०००
१३	१९२ ते २११	२०	७६	१६	०४	—	—	६७६०००
१४	२१२ ते २३१	२०	९२	१९	०१	—	—	४६२०००
१५	२३२ ते २४१	१०	३५	१०	—	—	—	२४७०००
१६	२४२ ते २६१	२०	८६	१७	०३	—	—	८६८०००
१७	२६२ ते २८१	२०	९२	१७	०२	—	०१	५९९०००
१८	२८१ ते २८७	०६	२४	०३	०३	—	—	१०४०००
१८	**एकुण**	**२७७**	**११९०**	**२२२**	**५०**	**०३**	**०२**	**७४५७३००**

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

The Department of Economics conducted Bricks Labour Socio-Eco Survey in tehsil.

गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली अंतर्गत

आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली

बी. ए. भाग ३ सत्र ६

अभ्यास प्रकल्प

"वडसा तालुक्यातील विट भट्टी कामगारांचे आर्थिक व सामाजिक अभ्ययन"

✖ प्रकल्प विद्यार्थी गट ✖

१. प्रशिक तुर्तपाल बन्सोड
२. लिलाधर क्षिरसागर मोहुर्ले
३. कु. करिष्मा सुरेश चौधरी
४. कु. प्रियंका गिरीधर लांजेवार
५. कु. प्रिती मधुकर दिघोरे
६. कु. वनश्री हरीभाऊ बगमारे

✖ मार्गदर्शक ✖

प्रा. निहार अ. बोदेले
विभाग प्रमुख, अर्थशास्त्र विभाग,
आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
देसाईगंज (वडसा)ए जि. गडचिरोली

सत्र २०१९-२०

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, खालील उल्लेखीत आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली च्या बी. ए. भाग ३ सेम ६ च्या विद्यार्थ्यांनी **"वडसा तालुक्यातील विट भट्टी कामगारांचे आर्थिक व सामाजिक अध्ययन"** या शिर्षका अंतर्गत प्रा. निहार अशोक बोदेले, विभाग प्रमुख, अर्थशास्त्र विभाग. यांच्या मार्गदर्शनात अभ्यास प्रकल्प पूर्ण केले आहे. बी. ए. भाग ३ सेमिस्टर ६ च्या परिक्षेकरीता सत्र २०१९–२० साठी गोंडवाना विद्यापीठला सादर करण्यात येत आहे.

विद्यार्थी गट

१. प्रशिक तुर्तपाल बन्सोड
२. लिलाधर क्षिरसागर मोहुर्ले
३. कु. करिष्मा सुरेश चौधरी
४. कु. प्रियंका गिरीधर लांजेवार
५. कु. प्रिती मधुकर दिघोरे
६. कु. वनश्री हरीभाऊ बगमारे

देसाईगंज

दिनाक: 18/08/2020

डॉ. शंकर कुकरेजा
प्राचार्य,
आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्याल,
देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली

मार्गदर्शकाचे प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, खालील उल्लेखीत आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली च्या बी. ए. भाग ३ सेम ६ च्या विद्यार्थ्यांनी **"वडसा** तालुक्यातील **विट भट्टी कामगारांचे आर्थिक व सामाजिक अभ्यास"** या शिर्षका अंतर्गत बी. ए. भाग ३ सेमिस्टर ६ च्या परिक्षेकरीता सत्र २०१९-२० साठी गोंडवाना विद्यापीठला सादर करण्यात येत आहे.

विद्यार्थी गट

१. प्रशिक तुर्तपाल बन्सोड
२. लिलाधर क्षिरसागर मोहुर्ले
३. कु. करिष्मा सुरेश चौधरी
४. कु. प्रियंका गिरीधर लांजेवार
५. कु. प्रिती मधुकर दिघोरे
६. कु. वनश्री हरीभाऊ बगमारे

देसाईगंज

दिनांक: 18/8/2020

प्रा. निहार बोदेले
विभाग प्रमुख
अर्थशास्त्र विभाग आदर्श कला व
वाणिज्य महाविद्याल, देसाईगंज (वडसा),
जि. गडचिरोली

अनुक्रमनिका

प्रकरण १ : प्रास्ताविक

प्रकरण २ : वडसा तालुक्याची माहीती व संशोधन पध्दती

प्रकरण ३ : विट भट्टी कामगारांच्या सामाजिक व आर्थिक अध्ययन (माहिती विश्लेषण)

प्रकरण ४ : निष्कर्ष व शिफारशी

वडसा तालुक्यातील विटभट्टी कामगारांचे सामाजिक व आर्थिक अध्ययन

(माहितीचे विश्लेषण)

देसाईगंज तालुक्यातील विटभट्टी कामगाराचा सामाजिक व आर्थिक अभ्यास करण्यासाठी अनुसूचिद्वारे माहीती मिळविण्यात आली या प्राप्त माहीतीचे सारणीयन करण्यात आले व विश्लेषण करून निष्कर्ष काढण्यात आले. माहीती अधिक स्पष्ट व्हावी म्हणून प्राप्त माहीतीचे आलेखाच्या मदती सादरीकरण करण्यात आले.

१. कामगाराच्या वयाची माहीती :

विटभट्टी कामगाराच्या वयाचा अभ्यास करण्यात आला. या कामात कोणत्या वयोगटातील लोक सहभागी आहेत हे जाणून घेण्यासाठी वयाचा अभ्यास करण्यात आला.

तक्ता क्र. १

विक्रेत्यांच्या वयाचा अभ्यास	
२०—३० वयोगट	०२
३०—४० वयोगट	१६
४०—५० वयोगट	१६
५०—६० वयोगट	०६

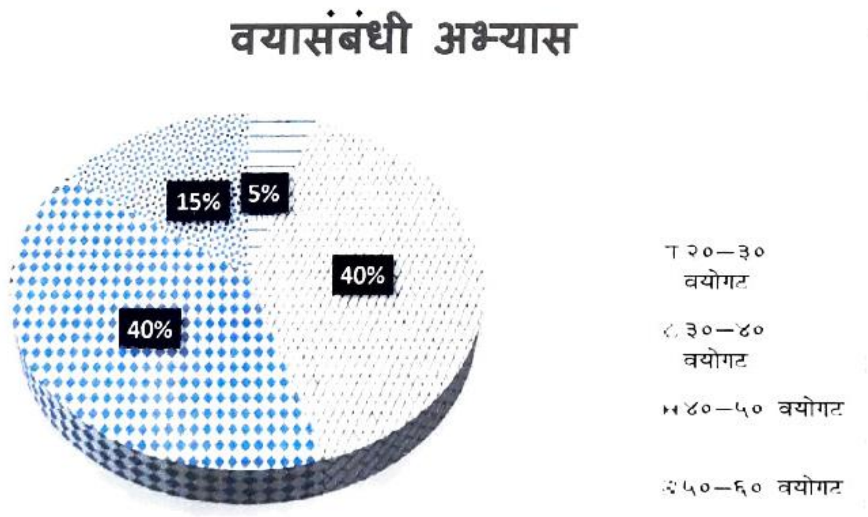

विटभट्टीच्या वया संबंधीचा माहीती वरून निर्देशनात येते की, या व्यवसायात ३० ते ५० वयोगटातील कामगार सर्वाधिक कार्यरत आहेत. त्याचे एकूण प्रमाण ८०% आहे. त्या बरोबरच ५०

ते ६० वयोगटातील व्यक्ती यांचे प्रमाण १५ % आहे. २० ते ३० वयोगटातील विक्रेत्यांचे प्रमाण केवळ ५% आहे.

निष्कर्ष : विटभट्टी व्यवसायात कामगार म्हणून कार्यकारी लोकसंख्येच्या सर्वच वयोगटातील व्यक्ती सहभागी आहेत. परंतू ३० ते ५० या वयोगटातील कामगाराचे प्रमाण आधिक आहेत.

२. कामगाराच्या शिक्षणा संबंधी अभ्यास :

कामगाराच्या शिक्षणाचा अभ्यास करण्यात आला. कामगाराच्या शिक्षणावरून कामगारातील शिक्षणाचे प्रमाणाचा अभ्यास करण्यात मदत होईल व या कामगाराच्या शिक्षण दर्जा लक्षात येईल.

तक्ता क्र. २

विक्रेत्यांच्या वयाचा अभ्यास	
प्राथमिक	११
माध्यमिक	२०
उच्च माध्यमिक	४
उच्च शिक्षण	००
निरक्षर	४
एकूण	४०

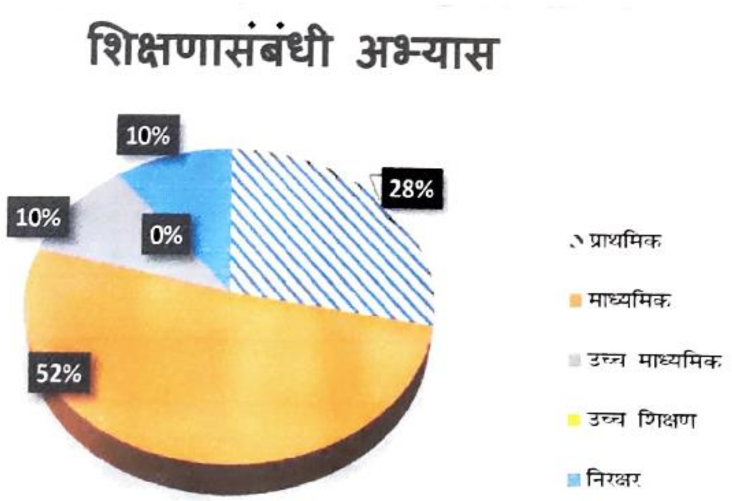

वरील तक्ता व आलेखा च्या अभ्यासावरून लक्षात येते की, विटभट्टी व्यवसायात सहभागी कामगारांनी वेगवेगळी शैक्षणिक पात्रता धारण केली आहे. हे कामगार प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षण प्राप्त करणारे अधिक आहेत. त्यांचे प्रमाण क्रमशः २८% टक्के व ५२% टक्के आहे. परंतू उच्च माध्यमिक

१०. शासनाच्या घरकुल योजनेचे लाभार्थी संबंधी माहीती –

शासनाच्या योजनांचा कामगारांना किती लाभा झाला विशेषत: घरकुल योजनेच्या लाभाच्या परिक्षण करण्यासाठी शासनाच्या घरकुल योजनेचा कामगारांना झालेल्या फायदाचे अभ्यास करण्यात आले.

तक्ता क्र. १०

घरकुल योजनेचा अभ्यास	
घरकुल योजनेचे लाभार्थी आहेत	०६
घरकुल योजनेचे लाभार्थी नाहीत	२६
एकूण	३२

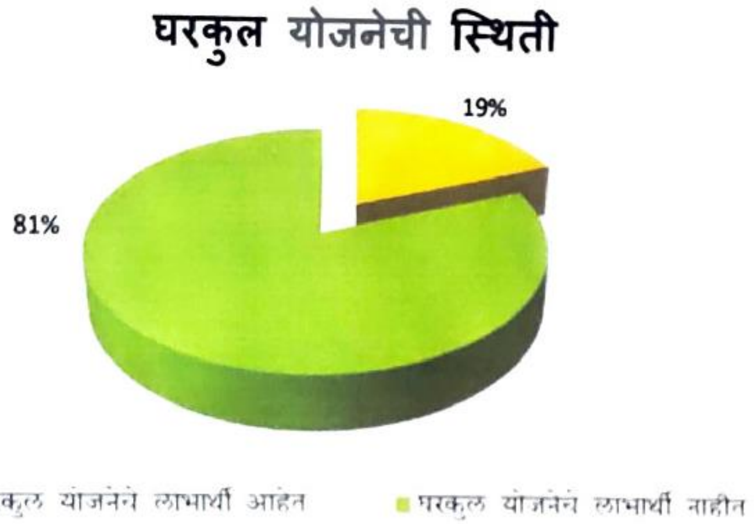

वरील आकेडेवारी व त्या अधारावर काढलेल्या आलेखावरून स्पष्ट निर्देशानात येते की, शासनाच्या घरकुल योजनेचे फारच कमी लाभार्थी आहेत. एकूण नमून्या पैकी ८० टक्के उत्तरदाते यांना शासनाच्या घरकुल योजनेचा लाभा झालेला नाही. केवळ २० टक्के म्हणजे ५० पैकी केवळ १२ व्यक्तींना या योजनेचा लाभ झालेला आहे.

निष्कर्ष : शासनाच्या घरकुल योजना ही सामान्य जनते साठी व त्यांच्या घर विषयक गरजा पूर्ण करणासाठी अत्यंत महत्वाची योजना आहे कारण सामान्य जनतासाठी घर बांधने जिवनातील अत्यंत महत्वाचे कार्य असते व त्यांच्या साठी मोठया गुंतवणूकीची आवश्कता असते परंतू सामान्य नागरिक आर्थिक दृष्ट्या सक्षम नसतात. विटभाट्टी कामगारच्या अध्ययनावरून स्पष्ट पणे सांगता येईल की शासनाची ही योजना कार्यक्षमपणे राबविल्या जात नाही. त्यामूळे विटभाट्टी कामगार सारख्या सामान्य लोकाना या योजनेचा फार कमी लोकांना लाभ झाल्याचे दिसून येते.

२२. विटभट्टी कार्यातील कामाच्या तासाचा अभ्यास

विटभट्टी कामगारांच्या कामाच्या तासाचा अभ्यास करण्यात आला. कामाचे तास व कामाचा मोबदला याचा अभ्यास करण्यास मदत होईल या उद्देशाने करण्यात आलेल्या अभ्यासाची माहीती खालील प्रमाणे.

तक्ता क्र. २२

कामाच्या तासाचा अभ्यास	
८ तास	०२
९ तास	०३
१० तास	०३
११ तास	०८
१२ तास	२४
एकूण	४०

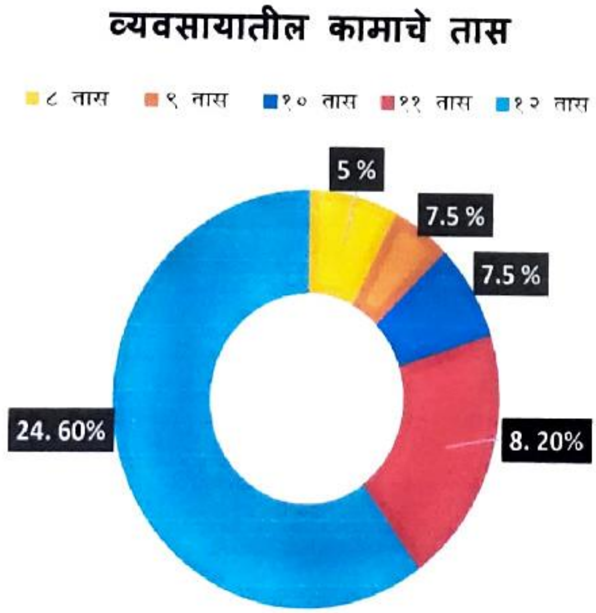

वरिल तक्ता व आलेखा मध्ये भाजी विक्रीच्या कामाच्या तासाच्या अभ्यासाची आकडेवारी प्रदर्शीत करण्यात आली. या माहीती वरूल निर्देशनात येते की विट भट्टी कामगारांना १२ तास काम करावे लागणाऱ्या विटभट्टी कामगारांची संख्या अधिक आहे त्यांची संख्या २४ आहे त्याचे प्रमाण ६० टक्के आहे. तर ११ तास काम करावे लागणाऱ्या विटभट्टी कामगारांची संख्या ८ असून त्यांचे प्रमाण

प्रकरण चौथा :— निष्कर्ष व शिफारसी

निष्कर्ष

१. कामगाराच्या वयाची माहीती :

निष्कर्ष : विटभट्टी व्यवसायात कामगार म्हणून कार्यकारी लोकसंख्येच्या सर्वच वयोगटातील व्यक्ती सहभागी आहेत. परंतू ३० ते ५० या वयोगटातील कामगाराचे प्रमाण आधिक आहेत.

२. कामगाराच्या शिक्षणा संबंधी अभ्यास :

निष्कर्ष : वरील तक्त्यांच्या माहीती वरून निष्कर्ष स्वरूपात म्हणता येईल की, विटभट्टी व्यवसायात कामगार माध्यमिक पर्यंत शिक्षण घेणाऱ्याचे प्रमाण अधिक आहे. परंतू उच्च शिक्षण घेणारे या व्यवसायात नाही आहे. अर्थात केवळ माध्यमिक शिक्षण व इतर व्यवसायीक शिक्षणाच्या अभावामूळे लोक या व्यवसात कार्यरत आहेत. कदाचित पूरेस शिक्षण व कौशाल्याच्या अभाव इतर रोजगार त्यांना प्राप्त होवू शकला नाही.

३. विटभट्टी कामगारा मधील स्त्रि व पुरूष संख्या :

निष्कर्ष स्वरूपात म्हणता येईल की, विटभट्टी कामगार क्षेत्रात पुरूष प्रधानता दिसून येते. स्त्रियांचे प्रमाण सुध्दा बरेच आहे. अर्थात या व्यवसायात स्त्रिया विशेषत: परिवारातील पुरूषाच्य मदतीसाठी हे कार्य करतात.

४. परिवारातील सदस्य संख्येची माहीती :

निष्कर्ष स्वरूपात लक्षात येते की, कामगारांनी आपल्या परिवारातील सदस्य संख्या मर्यादित ठेवली आहे. अर्थात लहान परिवाराकडे लोकांचा कल दिसून येतो.

५. कामगाराच्या शेतीचा अभ्यास :

निष्कर्ष : वरील आकडेवारी वरून निर्देशनात येते की, ४० पैकी २८ कामागारांकडे शेती आहे. ज्याचे प्रमाण ७० टक्के आहे. तर १२ कामगारांकडे शेती नाही यांचे प्रमाण ३० टक्के आहे.

६. शेतीचा आकाराचा अभ्यास :

निष्कर्ष : फार कमी भाजी विक्रेत्यांकडे शेतजमीन आहे त्यातही बहुसख्या २.५ एकर जमीन असणारे अधिक आहेत. त्यामूळे त्यांच्या परिवाराचे भरणपोषन करण्यास जमीन कमी आहे. शेतीचा आकारमान

आर्थिक जमीनीपेक्षा कमी आहे परिणाम स्वरूप शेती व्यतिरिक्त त्यांना भाजी विक्रीचा पर्यायी व्यवसाय करावा लागतो.

७. परिवाराचे वार्षिक उत्पन्नाचा अभ्यास –

निष्कर्ष : वरील माहीती वरून स्पष्ट पणे म्हणता येईल की, विटभाट्टी कामगाराचे वार्षिक उत्पन्न अत्यंत कमी आहे. ज्या उत्पन्नातून त्यांच्या परिवाराचे गरजा पूर्ण होण्यास अनेक अडचणी निर्माण होतात. अर्थात त्यांचे आर्थिक स्थिती कमकुवत आहे.

८. स्वतःच्या घरा संबंधी माहीती : .

निष्कर्ष : वरील अभ्यास वरून असे निष्कर्ष निघतो की, कामगारांचे घर असणाऱ्यांचे प्रमाण अधिक आहे परंतू हे घर त्यांना वडीलोपार्जीत प्राप्त झाले आहे.

९. घराचे स्वरूप :

निष्कर्ष : या वरून आपणास म्हणता येईल की, विटभाट्टी कामगारांकडे अजूनही पक्के सिमेंटचे घर कमी प्रमाणत आहे. या भागातील अनेक विक्रेत्यांकडे विटा सिमेंट चे घर नाही. तसेच मातीच्या घरात राहणाऱ्या विटभाट्टी कामगाराचे प्रमाण बरेच अधिक आहे. अर्थात विटभाट्टी कामगाराचा राहणीमानाचा दर्जा समाधानकारक नाही अर्थात निम्न आहे. व कामगाराची आर्थिक स्थिती कमकुवत आहे.

१०. शासनाच्या घरकुल योजनेचे लाभार्थी संबंधी माहीती –

निष्कर्ष : शासनाच्या घरकुल योजना ही सामान्य जनते साठी व त्यांच्या घर विषयक गरजा पूर्ण करणासाठी अत्यंत महत्वाची योजना आहे कारण सामान्य जनतासाठी घर बांधने जिवनातील अत्यंत महत्वाचे कार्य असंते व त्यांच्या साठी मोठया गुंतवणूकीची आवश्कता असते परंतू सामान्य नागरिक आर्थिक दृष्टया सक्षम नसतात. विटभाट्टी कामगारच्या अध्ययनावरून स्पष्ट पणे सांगता येईल की शासनाची ही योजना कार्यक्षमपणे राबविल्या जात नाही. त्यामूळे विटभाट्टी कामगार सारख्या सामान्य लोकांना या योजनेचा फार कमी लोकांना लाभ झाल्याचे दिसून येते.

११. स्वयंपाकासाठी इंधन संबंधीची माहीती –

निष्कर्ष – विटभाट्टी कामगाराद्वारे स्वयंपाकासाठी इंधन म्हणून गॅसचा उपयोग करण्याऱ्यांची संख्या जास्त आहे अर्थात गॅस चे उपयोग वाढत आहे. शासनाच्या उज्वला योजनेचा प्रभाव स्पष्ट पणे या संदर्भात दिसून येतो. परंतू अजूनही स्वयंपाकासाठी लाकडांचा उपयोग करणारे प्रमाण कमी झाले परंतू

शिफारसी

१. विटभट्टी कामगाराच्या आर्थिक स्थितीच्या अभ्यासावरून लक्षात येते की, या कामगारांना घरा बाबत शासनाच्या घरकुल योजनेचा लाभा पासून अनेक कामगार वंचित आहेत. त्यासाठी शासनाने या कामगारंना अधिकाधिक घरकुल योजनेचा लाभ मिळवून देण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

२. ग्रामिण भागातील विटभट्टी कामगार शासनाच्या उज्वला योजनेचा लाभा पासून वंचित आहेत. अनेक कामगार अजूनही स्वयंपाक इंधन म्हणून जलाऊ लाकडांचा उपयोग करतात त्यासाठी अशा कामगारांना स्वयंपाकासाठी उज्वला योजनेच्या अंतर्गत गॅस उपलब्ध करून देण्यासाठी प्रयत्न शासकीय स्तरावर होणे आवश्यक आहेत.

३. प्रस्तूत अध्ययनावरून लक्षात येते की, अनेक कामगारांच्या बाबत सामाजिक सुरक्षेचा अभाव दिसून येतो. कामगारांच्या पश्चत त्यांच्या परिवाराकडे कोणतेही आर्थिक स्त्रोत नाही. त्यामूळे भाविष्यातील आर्थिक अनिश्चितता दिसून येते म्हणून या कामगारांच्या विमा उतरविण्या बाबात जागरूकता निर्माण करणे आवश्यक आहे व सोबतच शासनाच्या विमा योजना बाबत या कामगारांना माहिती देणे व या शासनाच्या विमा योजनांचा लाभा घेण्यासाठी प्रवृत्त करणे आवश्यक आहे.

४. प्रस्तूत अध्ययनावरून निर्देशनात येते की, कामगारांना मिळणारा रोजगार हंगामी स्वरूपाचा आहे. शिवाय निसर्गाच्या अनिश्चिततेमूळे त्यांना या रोजगारापासून सुध्दा मुकावे लागते. त्यांच्या कडे रोजगाराचे स्थायी साधन नाही त्यामूळे अशा कामगारांना कौशल्य प्रशिक्षण देवून त्यांना अधिक रोजगाक्षम बनविण्यासाठी प्रयत्न करणे गरजेचे आहे.

५. या क्षेत्रात कार्यरत कामगारांना मिळणारा मोबदल्याच्या कामाच्या कालावधीच्या तूलनेने मिळणारा मोबदला अत्यल्प आहे. या क्षेत्रातील कामगार हे असंघटीत असल्यामूळे त्यांची सौदाशक्ती कमी आहे. त्यामूळे त्यांना कामाचे तास अधिक आहेत. यावर उपाय म्हणून या क्षेत्रात कामाचे तास व मोबदला यांची योग्य सांगड घालने आवश्यक आहे.

Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

आदर्शकला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंजवडसा

बी. ए. भाग 3 सत्र 6

अभ्यासप्रकल्पप्रश्नावली

विषय:— ''विटभटटी कामगाराचे आर्थिक अध्ययन''

संशोधनकर्ता विद्यार्थ्यांचे नाव : प्रियंका गिरिधरजी लांजेवार

वैयक्तीक माहीती

उत्तरदात्याचे नाव : सुनिता दागोजी राजगडे वय:-52 शिक्षण - 10 वी

पत्ता: मु + पो विहिरगाव ता. देसाईगंज

१. परिवारातील सदस्य एकूण संख्या : 3 मुल : 1 मुली : 0

२. शेती आहे काय? (होय) नाही शेती किती आहे? (१ एकर पेक्षा कमी) / २ एकर पेक्षा जास्त / ५ पेक्षा कमी

३. उत्पन्नाचे साधने : (शेती) व्यवसाय (मजुरी)

४. परिवाराचे वर्षिक उत्पन्न : 19,000

आर्थिक माहीती

५. आपणाकडे स्वत:चे घर आहे का? (होय)/ नाही, विटासिमेंटचे / (विटामातीचे) मातीचे

६. आपण सरकारच्या घरकुल योजनेचे लाभार्थी आहात काय? होय / (नाही)

७. आपण स्वयंपाकासाठी कशाचा उपयोग करता? (गॅस) (लाकडे)/ विज

८. आपण स्वत:चा विमा उतरविला आहे? होय / (नाही)

९. परिवारातील इतर सदस्यांचा विमा आहे काय? होय / (नाही) किती सदस्यांचा?—————

१०. मासीक उत्पन्नातून काही रक्कम बचत होते काय? (होय) नाही

११. साधारणता किती बचत करता? रू २०००/४००० (६०००)/ ८०००

१२. आपणाकडे अचल संपत्ती आहे काय? (होय)/ नाही

13- अचल संपत्ती मध्ये कोणती संपत्ती आहे? (शेती) (घर) भुखंड

१४. आपण विटभटटी कारागीराचे कार्य किती वर्षा पासून करत आहात? २ ४ (६) ८ १० वर्षाच्यावर

१५. हा आपला व्यवसाय हंगामी आहे काय? (होय) नाही

१६. विटा बनविण्याचा काम किती महीनी चालतो २ / (४) / ६ महीने

१७. हंगामा व्यतिरिक्त अन्य काळात आपण कोणते काम करता? (शेती) (मजूरी) / अन्य —————

१८. विटा बनविण्याच्या कामातून साधारणत: मासिक किती उत्पन्न किती मिळते?

३ हजार / ५ हजार / १० हजार / (१० हजारपेक्षा जास्त)

१९. या कार्यात दिवसाला किती तास काम करावे लागते? 8 तास

२०. या कार्यात परिवारातील किती सदस्य मदत करतात? 2

२१. तुम्ही कामाच्या ठिकाणी वास्तव करता का? (होय)/ नाही

२२. विटाभटटी मालकाकडून तुमचा मोबदला वेळेवर मिळतो का? (होय)/ नाही

२३. विटाभटटी मालकाकडून तुम्हाला काही त्रास दिला जातो का? होय / (नाही)

२४. या कामात तुम्हाला कोणत्या समस्यांना समोरे जावे लागते? कधी विटांच्या ठिकाणी विहिर किंवा पाण्याची सोय नसली की दुरुन पाणी आणावे लागते. तेव्हा पुरेशी सोयी पडत नाही.

कु. प्रियंका गिरिधर लांजेवार बी.ए. ३

आदर्शकला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंजवडसा

बी. ए. भाग 3 सत्र 6

अभ्यासप्रकल्पप्रश्नावली

विषय:— ''विटभटटी कामगाराचे आर्थिक अध्ययन''

संशोधनकर्ता विद्यार्थ्यांचे नाव : तिलोधर क्षिरसागर मोहुर्ले

वैयक्तीक माहीती

उत्तरदात्याचे नाव : सुधाकर तिरुपती शेन्डे

पत्ता : मु. कोकडी ता. देसाईगंज   वय : 35 शिक्षण - 7 वा

१. परिवारातील सदस्य एकूण संख्या : 4   मुल :   मुली : 2

२. शेती आहे काय? (होय)/नाही   शेती किती आहे? (१ एकर) पेक्षा कमी / २ एकर पेक्षा जास्त / ५ पेक्षा कमी

३. उत्पन्नाचे साधने : (शेती) व्यवसाय (मजुरी)

४. परिवाराचे वर्षिक उत्पन्न : 22.000

आर्थिक माहीती

५. आपणाकडे स्वतःचे घर आहे का? (होय)/ नाही, (विटासिमेंटचे) विटामातीचे/ मातीचे

६. आपण सरकारच्या घरकुल योजनेचे लाभार्थी आहात काय? होय/(नाही)

७. आपण स्वयंपाकासाठी कशाचा उपयोग करता? (गॅस)/ लाकडे/ विज

८. आपण स्वतःचा विमा उतरविला आहे? होय/ (नाही)

९. परिवारातील इतर सदस्यांचा विमा आहे काय? होय/(नाही) किती सदस्यांचा?————

१०. मासिक उत्पन्नातून काही रक्कम बचत होते काय? (होय)/ नाही

११. साधारणता किती बचत करता? रू २०००/(४०००)/६०००/८०००

१२. आपणाकडे अचल संपत्ती आहे काय? (होय)/ नाही

13- अचल संपत्ती मध्ये कोणती संपत्ती आहे? (शेती)/(घर)/ भुखंड

१४. आपण विटभटटी कारागीराचे कार्य किती वर्षा पासून करत आहात? २ ४ (६) ८ १० वर्षाच्यावर

१५. हा आपला व्यवसाय हंगामी आहे काय? (होय)/ नाही

१६. विटा बनविण्याचा काम किती महीनी चालतो २ /(४)/ ६ महीने

१७. हंगामा व्यतिरिक्त अन्य काळात आपण कोणते काम करता? (शेती)/ (मजूरी) / अन्य ————

१८. विटा बनविण्याच्या कामातून साधारणतः मासिक किती उत्पन्न किती मिळते?

३ हजार / ५ हजार / (१० हजार) / १० हजारपेक्षा जास्त

१९. या कार्यात दिवसाला किती तास काम करावे लागते? 12 तास

२०. या कार्यात परिवारातील किती सदस्य मदत करतात? 3

२१. तुम्ही कामाच्या ठिकाणी वास्तव करता का? (होय)/ नाही

२२. विटाभटटी मालकाकडून तुमचा मोबदला वेळेवर मिळतो का? (होय)/ नाही

२३. विटाभटटी मालकाकडून तुम्हाला काही त्रास दिला जातो का? होय /(नाही)

२४. या कामात तुम्हाला कोणत्या समस्यांना समोरे जावे लागते? विटाभट्टीचे काम फार त्रासदायक आहे. उन्हातान्हात काम करावे लागते. या कामात मुलाबाळांची आबाळ होते.

[signature] B.A.III

आदर्शकला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंजवडसा

बी. ए. भाग 3 सत्र 6

अभ्यासप्रकल्पप्रश्नावली

विषय:— ''विटभटटी कामगाराचे आर्थिक अध्ययन''

संशोधनकर्ता विद्यार्थ्यांचे नाव : प्रतिक कर्नपाल वरखडे

वैयक्तीक माहीती

उत्तरदात्याचे नाव : लिलाताई भगवान नेवारे

पत्ता: मु. + पो. कोकडी ता. देसाईगंज वय-35 शिक्षण-10 वा

१. परिवारातील सदस्य एकूण संख्या : 6 मुल : 2 मुली : 1

२. शेती आहे काय? (होय) नाही शेती किती आहे? (१एकर) पेक्षा कमी / २ एकर पेक्षा जास्त / ५ पेक्षा कमी

३. उत्पन्नाचे साधने : (शेती) व्यवसाय (मजुरी)

४. परिवाराचे वर्षिक उत्पन्न : 24,000

आर्थिक माहीती

५. आपणाकडे स्वत:चे घर आहे का? (होय) नाही, विटासिमेंटचे / विटामातीचे / (मातीचे)

६. आपण सरकारच्या घरकुल योजनेचे लाभार्थी आहात काय? होय / (नाही)

७. आपण स्वयंपाकासाठी कशाचा उपयोग करता? गॅस / (लाकडे) विज

८. आपण स्वत:चा विमा उतरविला आहे? होय / (नाही)

९. परिवारातील इतर सदस्यांचा विमा आहे काय? होय / (नाही) किती सदस्यांचा?————

१०. मासीक उत्पन्नातून काही रक्कम बचत होते काय? (होय) नाही

११. साधारणता किती बचत करता? रू. (२०००) / ४००० / ६००० / ८०००

१२. आपणाकडे अचल संपत्ती आहे काय? (होय) नाही

13- अचल संपत्ती मध्ये कोणती संपत्ती आहे? (शेती) (घर) भुखंड

१४. आपण विटभटटी कारागीराचे कार्य किती वर्षा पासून करत आहात? २ ४ (६) ८ १० वर्षाच्यावर

१५. हा आपला व्यवसाय हंगामी आहे काय? (होय) नाही

१६. विटा बनविण्याचा काम किती महीनी चालतो २ (४) / ६ महीने

१७. हंगामा व्यतिरिक्त अन्य काळात आपण कोणते काम करता? (शेती) (मजुरी) / अन्य ————

१८. विटा बनविण्याच्या कामातून साधारणत: मासिक किती उत्पन्न किती मिळते?

३ हजार (५ हजार) / १० हजार / १० हजारपेक्षा जास्त

१९. या कार्यात दिवसाला किती तास काम करावे लागते? 12 तास

२०. या कार्यात परिवारातील किती सदस्य मदत करतात? 3

२१. तुम्ही कामाच्या ठिकाणी वास्तव करता का? (होय) नाही

२२. विटाभटटी मालकाकडून तुमचा मोबदला वेळेवर मिळतो का? (होय) नाही

२३. विटाभटटी मालकाकडून तुम्हाला काही त्रास दिला जातो का? होय / (नाही)

२४. या कामात तुम्हाला कोणत्या समस्यांना समोरे जाने लागते?

कधी कधी अवकाळी पाऊस आला की केलेल्या विटा विरघळतात. केलेली मजुरी वाया जाते.

Prashik B.A.III

Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

The Department of Economics conducted Bricks Labour Socio-Eco Survey in tehsil

गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली अंतर्गत

आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय,

देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली

बी. ए. भाग ३ सत्र ६

-: अभ्यास प्रकल्प :-

"वडसा भाजी बाजारातील भाजी विक्रेत्यांचे आर्थिक व सामाजिक अभ्यासन"

✖ संशोधक विद्यार्थी गट ✖

१. मनोज प्रभाकर तरवटकर
२. अजय हेमंत वाढई
३. कु. रेश्मा विनायक मेश्राम
४. कु. कल्याणी प्रभाकर मिसार
५. कु. ज्ञानेश्वरी राजेंद्र थोरात
६. कु. मोहीनी देविदास बुराडे
७. कु. स्नेहा आनंदराव उईके

✖ मार्गदर्शक ✖

प्रा. निहार अ, बोदेले
विभाग प्रमुख, अर्थशास्त्र विभाग,
आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
देसाईगंज (वडसा)ए जि. गडचिरोली

सत्र २०१९-२०

प्रमाणपत्र

प्रमाणित करण्यात येते की, खालील उल्लेखीत आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली च्या बी. ए. भाग ३ सेम ६ च्या विद्यार्थ्यांनी **"वडसा भाजी बाजारातील भाजी विक्रेत्यांचे सामाजिक व आर्थिक अध्ययन"** या शिर्षका अंतर्गत प्रा. निहार अशोक बोदेले, विभाग प्रमुख, अर्थशास्त्र विभाग. यांच्या मार्गदर्शनात अभ्यास प्रकल्प पूर्ण केले आहे. बी. ए. भाग ३ सेमिस्टर ६ च्या परिक्षेकरीता सत्र २०१९-२० साठी गोंडवाना विद्यापीठला सादर करण्यात येत आहे.

विद्यार्थी गट

१. मनोज प्रभाकर तरवटकर
२. अजय हेमंत वाढई
३. कु. रेश्मा विनायक मेश्राम
४. कु. कल्याणी प्रभाकर मिसार
५. कु. ज्ञानेश्वरी राजेंद्र थोरात
६. कु. मोहीनी देविदास बुराडे
७. कु. स्नेहा आनंदराव उईके

देसाईगंज

दिनाक: 22/08/2020

डॉ. शंकर कुकरेजा
प्राचार्य,
आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्याल,
देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली

अनुक्रमनिका

प्रकरण १	:	प्रास्ताविक व संशोधन पध्दती
प्रकरण २	:	देसाईगंज तालुक्याची माहीती
प्रकारण ३	:	भाजी विक्रेत्यांचे सामाजिक व आर्थिक अध्ययन (माहिती विश्लेषण)
प्रकरण ४	:	निष्कर्ष व शिफारशी

प्रकरण तिसरे

भाजी विक्रेत्यांचा आर्थिक व सामाजिक अभ्यास

(माहीतीचे विश्लेषण)

देसाईगंज तालुक्यातील भाजीपाला विक्रेत्यांच्या सामाजिक व आर्थिक अभ्यास करण्यासाठी अनुसूचिद्वारे माहीती मिळविण्यात आली या प्राप्त माहीतीचे सारणीयन करण्यात आले व विश्लेषण करून निष्कर्ष काढण्यात आले. माहीती अधिक स्पष्ट व्हावी प्राप्त माहीतीचे ग्राफच्या मदती सादरीकरण करण्यात आले.

१. भाजी विक्रेत्या वयासंबंधी अभ्यास :

भाजी विक्रेते वयाच्या अभ्यास करण्यात आला. या व्यवसायात कोणत्या वयोगटातील लोक सहभागी आहेत हे जाणून घेण्यासाठी वयाचा अभ्यास करण्यात आला.

तक्ता क्र. १

विक्रेत्यांच्या वयाचा अभ्यास	
२०—३० वयोगट	१०
३०—४० वयोगट	११
४०—५० वयोगट	१९
५०—६० वयोगट	१०

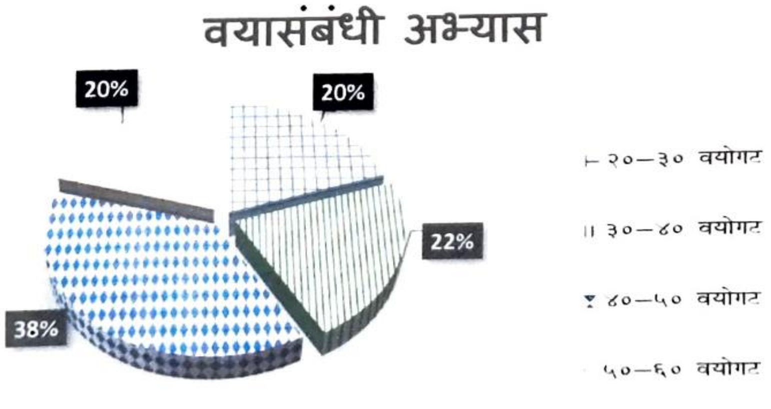

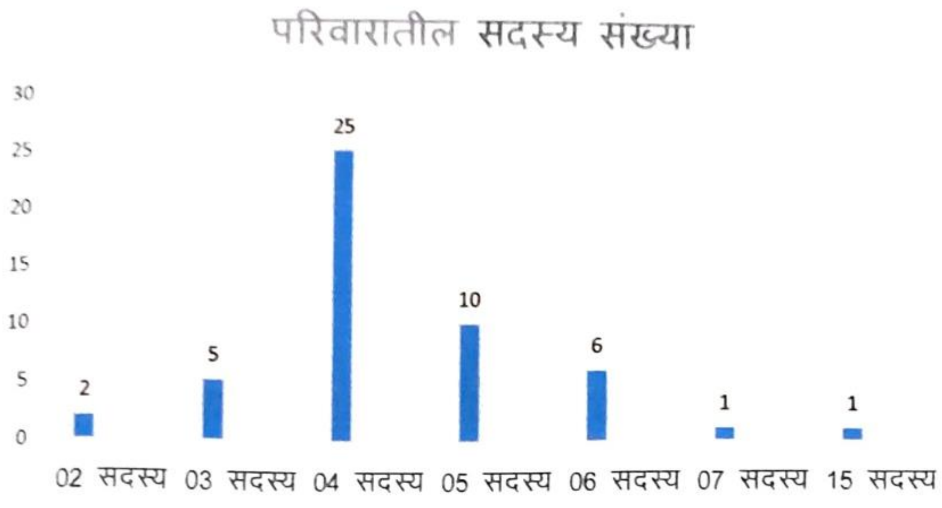

वरील माहीती वरून निर्देशनात येते की, उत्तरदात्यांना परिवारातील संख्ये संबंधात दिसून येते की, परिवारात ४ सदस्य संख्या असणारे २५ उत्तरदाते आहेत. तर ५ सदस्य संख्या असणारे १० उत्तरदाते विक्रेते आहेत.

निष्कर्ष : भाजी विक्रेत्यांनी सुध्दा आपल्या परिवारातील सदस्य संख्या मर्यादित ठेवली आहे. अर्थात लहान परिवाराकडे लोकांचा कल दिसून येतो.

५. शेती बाबत माहिती :

व्यवसायातील व्यक्तीच्या आर्थिक स्थितीचा अभ्यास करता यावा व त्यांच्या आर्थिक स्थितीची कल्पना यावी म्हणून त्यांच्या कडे असणाऱ्या शेतील बाबत विचारणा केली असता खालील आकडेवारी प्राप्त झाली.

तक्ता क्र. ५

शेती बाबतची स्थिती	
शेती असणारे	१३ उत्तरदाते
शेती नसणारे	३७ उत्तरदाते.
एकूण	५० उत्तरदाते

शेतीच्या आकाराची स्थिती

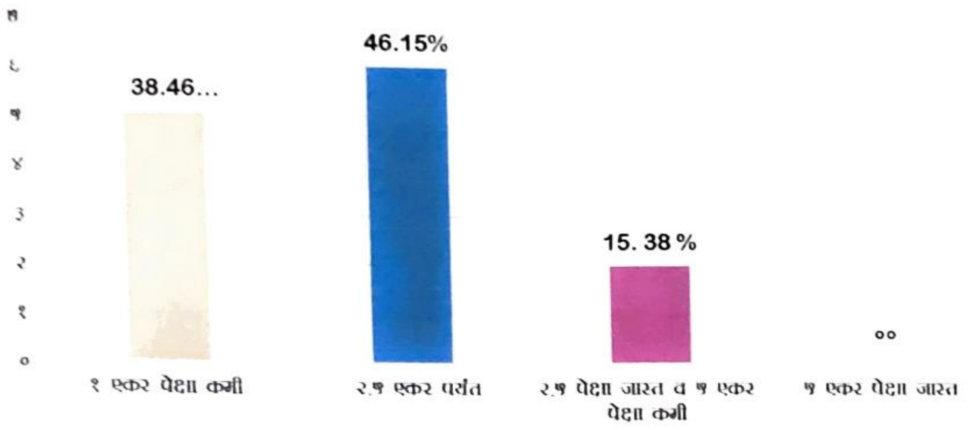

वरील तक्यातील तथ्यावरून लक्षात येते की, ज्या भाजी विक्रेत्याकडे शेतजमीन आहे त्यांची संख्या कमी आहे व सोबतच त्याच्या शेतजमीनीचा आकार सुध्दा लहान आहे. २.५ एकर पर्यत जमीन असणारे विक्रेत अधिक आहेत. तर १ एकर पेक्षा कमी जमीन असणारे विक्रेत्यांची संख्या सुध्दा १३ पैकी ५ आहेत. २.५ एकर पेक्षा जास्त व ५ एकर पेक्षा कमी जमीन असणारे अगदी कमी म्हणजे २ आहेत व त्यांची टक्केवारी

निष्कर्ष : फार कमी भाजी विक्रेत्यांकडे शेतजमीन आहे त्यातही बहुसख्या २.५ एकर जमीन असणारे अधिक आहेत. त्यामूळे त्यांच्या परिवाराचे भरणपोषन करण्यास जमीन कमी आहे. शेतीचा आकारमान आर्थिक जमीनीपेक्षा कमी आहे परिणाम स्वरूप शेती व्यतिरिक्त त्यांना भाजी विक्रीचा पर्यायी व्यवसाय करावा लागतो.

७. स्वत:च्या घरा संबंधी अभ्यास :

भाजी विक्रेत्यांच्या स्वमालकीच्या घरासंबंधी माहीतीचा अभ्यास करण्यात आला. या अभ्यासावरून विक्रेत्यांची आर्थिक स्थिती व त्यांचा राहणीमानाचा दर्जा लक्षात घेण्यासाठी या बाबीचा अभ्यास करण्यात आला.

तक्ता क्र. ७

मालकीचे घर	
स्वत:चे घर असणारे	५० उत्तरदाते
स्वत:चे घर नसणारे	०० उत्तरदाते.
एकूण	५० उत्तरदाते

११. विमा संबंधी माहीती –

भाजी विक्रेत्यांच्या भविष्यातील आर्थिक सुरक्षा संदर्भात वैयक्तीक विमा उतरविण्याचा अभ्यास करण्यात आला. भाजी विक्रेते सारख्या सामान्य कमी उत्पन्न गटातील लोकांचा बचत व भविष्यातील पारिवारीक आर्थिक सुरक्षा या संदर्भात या बाबीचा अभ्यास करण्यात आला. या अध्ययनावरून खालील आकडेवारी प्राप्त झाली.

तक्ता क्र. ११

विमा संबंधी माहीती	
होय	१८
नाही	३२

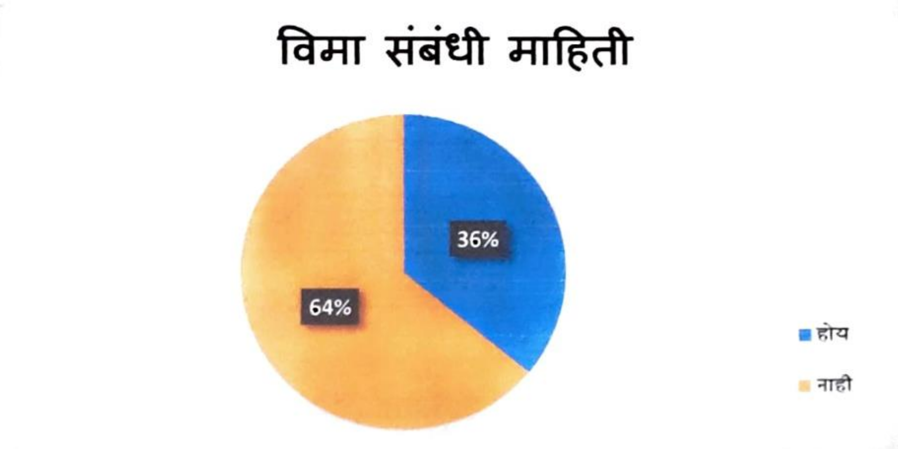

वैयक्तीक विमा संदर्भात अभ्यासावरून लक्षात येते की ५० पैकी १८ विक्रेते यांनी स्वतःचा विमा उतरविला आहे. त्यांचा एकूण प्रमाण ३६ टक्के आहे तर अजूनही ६४ टक्के विक्रेत्यांनी स्वतःचा विमा उतरविला नाही.

निष्कर्ष : यावरून लक्षात येते की भाजीपाला विक्रेते यांचा वैयक्तीक विमा उरविण्याचे प्रमाण कमी आहे. तब्बल ६४ टक्के लोकांचा विमा काढलेला नाही. विमा काढणे या बाबत लोकांमध्ये जागृती निर्माण करण्याची आवश्यकता आहे.

१४. मासीक बचतीचा अभ्यास —

भाजी विक्रेत्या पैकी केवळ ४० टक्के विक्रेते बचत करू शकत आहेत मग ते मासिक स्वरूपात किती बचत करतात. याचा अभ्यास करण्यात आला. जेणेकरून वार्षिक बचतीचा अंदाज करता येईल व जी वार्षिक स्वरूपाची बचत करतात ती आकस्मिक हेतू व शिक्षणासाठी किंवा भाविष्यातील जबाबदाऱ्यासाठी पूरेशी आहे काय? याचा अंदाज घेता येईल.

तक्ता क्र. १४

मासिक बचत	उत्तरदाते
२००० रू	१३
४००० रू	०४
६००० रू	०१
८००० रू	००

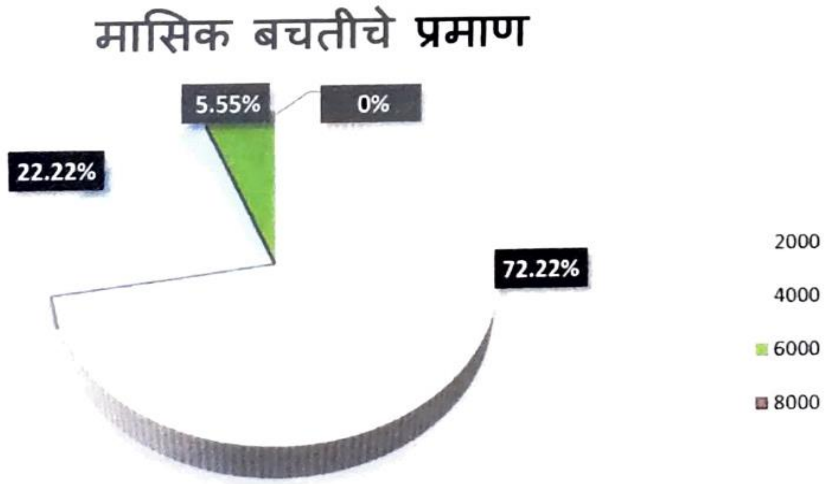

वरील तक्ता क्र. १३ नुसार एकूण उत्तरदात्यांच्या केवळ ४० टक्के उत्तरदाते म्हणजेच १८ उत्तरदात्यांनी मासीक स्वरूपात बचत केल्या जाते. हे ४० टक्के भाजी विक्रेते उत्तरदात्यांना किती बचत करतात याचा अभ्यसा करण्यात आला. जी तक्ता क्र. १२ मध्ये प्रदर्शीत केली आहे त्यावरून असे निर्देशनास येते की, १८ भाजी विक्रेत्यांपैकी २००० रू नी बचत करणारे ७२.२२ टक्के विक्रेत

प्रकरण चौथा :– निष्कर्ष व शिफारसी

प्रस्तुत ''भाजी विक्रेत्यांच्या सामाजिक व आर्थिक अभ्यास'' या विषयावर अभ्यास प्रकल्पाचा अंतर्गत जे निष्कर्ष समोर आले. ते निष्कर्ष खालील प्रमाणे प्रस्तुत करयात आले.

निष्कर्ष :

१. **व्यवसायातील विक्रेत्याचे वयाचा अभ्याससंबंधी निष्कर्ष** : भाजी विक्रीच्या व्यवसायात कार्यकारी लोकसंख्येच्या सर्वच वयोगटातील व्यक्ती सहभागी आहेत. म्हणून असे निश्चितच म्हणता येईल की, भाजी विक्रीचा व्यवसाय हा लहान जरी असला तरी मजूरी व इतर प्रकारचे काम करण्याच्या तूलनेत सर्वच वयोगटातील या व्यवसायात लोक प्राधान्य देतात.

२. **भाजी विक्रेत्याच्या शिक्षणा संबंधी अभ्यासाचे निष्कर्ष** : भाजी विक्रीच्या व्यवसायात उच्च माध्यमिक पर्यंत शिक्षण घेणाऱ्याचे प्रमाण अधिक आहे. परंतू उच्च शिक्षण घेणारे या व्यवसायात नाही आहे. अर्थात केवळ माध्यमिक शिक्षण व इतर व्यवसायीक शिक्षणाच्या अभावामूळे लोक या व्यवसात कार्यरत आहेत. कदाचित पूरेसे शिक्षण व कौशाल्याचा अभावामूळे इतर रोजगार त्यांना प्राप्त होवू शकला नाही.

३. **स्त्रि पुरूष प्रमाणाचे** : छोटे भाजी विक्री व्यवसायात पुरूष प्रधानता दिसून येत असले तरी स्त्रियांचे प्रमाण सुध्दा जवळजवळ अर्धे आहे. अर्थात स्त्रियाचे या व्यवसायात प्रमाण वाढवत आहे.

४. **परिवारातील सदस्याचा अभ्यास** : भाजी विक्रेत्यांनी सुध्दा आपल्या परिवारातील सदस्य संख्या मर्यादित ठेवली आहे. लहान परिवाराकडे लोकांचा कल दिसून येतो.

५. **शेती संबंधी अभ्यास** : भाजी विक्रेत्यांच्या शेती संबंधातील अभ्यासावरून निष्कर्ष स्वरूपात म्हणता येईल की, या विक्रेत्यांचा मुख्य उत्पन्नाचे साधन भाजी विक्रीचा व्यवसायाच आहे. भुमिहीनतेचे प्रमाण बरेच अधिक आहे.

६. **शेतीचा आकारमानाचा अभ्यास** : फार कमी भाजी विक्रेत्यांकडे शेतजमीन आहे त्यातही बहुसंख्य २.५ एकर जमीन असणारे अधिक आहेत. त्यामूळे त्यांच्या परिवाराचे भरणपोषना साठी आवश्यक असणारी शेतजमीन कमी पडते. शेतीचा आकारमान आर्थिक जमीनीच्या आकारमाना पेक्षा कमी आहे परिणामत: शेती व्यतिरिक्त त्यांना भाजी विक्रीचा पर्यायी व्यवसाय करावा लागतो.

७. घरा संबंधी अभ्यास वरून असे निष्कर्ष निघतो की, इतरा प्रमाणेच भाजी विक्रेत्यांचे स्वत:चे घर असण्या संबंधी प्राध्यान्य देतात व काहींना घर हे वडीलोपार्जीत प्राप्त झाले आहे.

८. भाजी विक्रीचे व्यवसाय करणारे सामान्य लोकाकंडे अजूनही पक्के सिमेंटचे घर कमी प्रमाणत आहे. या भागातील अनेक विक्रेत्यांकडे विटा सिमेंट चे घर नाही. तसेच मातीच्या घरात राहणाऱ्या

प्रमुख शिफारसी

१. भाजी विक्रेत्यांच्या घराची समस्या आहे. सिमेंट चे घर असणाऱ्याचे प्रमाण कमी आहे म्हणून शासनाच्या घरकुल योजनेची अंमलबजावणी अधिक प्रभावी करून अधिकाधिक भाजी विक्रेत्यांना या योजने अंतर्गत घर उपलब्ध करून दिले पाहीजे. अभ्यासावरून स्पष्ट लक्षात येते की, शासनाची घरकुल योजना प्रभावीपणे राबविल्या जात नाही. सरकारी यंत्रणेच्या अंमलबजावणीच्या दोषामूळे सामान्य जनते पर्यंत शासनाची घरकुल योजना पोहचू शकली नाही त्यामूळे या योजनेमागचे उद्देश पूर्ण होणार नाहीत.

२. घरकुल योजनेच्या अभावी शौच्छालयाची वापर करणाऱ्याची संख्या कमी आहे. त्याच प्रमाणे पिण्याच्या स्वच्छ पाण्याची व्यवस्था सुध्दा या विक्रेत्यांन प्राप्त होत नाही. घरकुल योजना, शौचालय, पिण्याच्या शुध्दा पाण्याची व्यवस्था सुविधा निर्माण केल्यास भाजी विक्रेत्यांच्या राहणीमानाचा दर्जा उंचावता येईल.

३. स्वयंपाकासाठी वापरण्यात येणाऱ्या इंधनाच्या उपयोगा संबंधी शिफारस करण्यात येते की, शासनाच्या उज्वला योजने अंतर्गत अधिकाधिक लोकांना लाभावित केले पाहीजे. अजूनही स्वयंपाकासाठी लाकडांचा वापर करण्याचे प्रमाण अधिक आहे. लोकांना सुध्दा गॅस इंधाच्या वापरा संदर्भात जागरूक केले पाहीजे. त्यामूळे पर्यावरणाचे होणारे नुकसान सुध्दा टाळता येईल.

४. भाजी विक्रेत्यांमध्ये विमा संबंधी जागरूकता कमी दिसून येते अनेक विक्रेत्यांनी त्यांच्या भविष्यातील आर्थिक सुरक्षतेसाठी विमा आवश्यक आहे. परंतू फारच कमी विक्रेत्यांचा विमा काढण्यात आला आहे. त्या शिवाय परिवारातील सदस्याचा विम्याचे सुध्दा कमी प्रमाण आहे. भविष्याची तरतूद व भविष्यकालीन आर्थिक सुरक्षेसाठी विम्याचे प्रमाण वाढवणे आवश्यक आहे.

Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा)

बी. ए. भाग 3 सत्र 6

अभ्यास प्रकल्प प्रश्नावली

विषय:— ''देसाईगंज शहरातील भाजी विक्रेत्याचे आर्थिक अध्ययन''

संशोधन कर्ता विद्यार्थ्यांचे नाव: ज्ञानेश्वरी राजेंद्र थोरात

वैयक्तीकमाहीती

१. भाजी विक्रेत्याचे नाव: शामराव दामाजी धारगावे

पत्ता: विहिरगाव, पो विहिरगाव जि. गडचिरोली वय-50 शिक्षण-5 वी

२. परिवारातील सदस्य एकूण संख्या : 4 मुल : 02 मुली : -

३. शेती आहे काय? होय/(नाही) शेती किती आहे? १एकर पेक्षा कमी / २ एकर पेक्षा जास्त / ५ पेक्षा कमी

४. उत्पन्नाचे साधने : शेती (व्यवसाय) इतर

५. परिवाराचे वर्षिक उत्पन्न : 45,000

व्यावसायीक व आर्थिकमाहीती

६. आपणाकडे स्वत:चे घर आहे का? (होय)/नाही, विटा सिमेंटचे/(विटामातीचे)/ मातीचे

७. आपण सरकारच्या घरकुल योजनेचे लाभार्थी आहात काय? होय/(नाही)

८. आपण स्वयंपाकासाठी कशाचा उपयोग करता? (गॅस)/ लाकडे/ विज

९. आपण स्वत:चा विमा उतरविला आहे? होय/ (नाही)

१०. परिवारातील इतरसदस्यांचे विमा आहे काय? होय/(नाही)

११. मासीक उत्पन्नातून काही रक्कम बचत होते काय? होय/(नाही)

१२. साधारणता किती बचत करता? रू २०००/४०००/६०००/८०००

१३. आपणा कडे अचल संपत्ती आहे काय? होय/(नाही)

१४. अचल संपत्ती मध्ये कोणती संपत्ती आहे? शेती/घर/(भुखंड)

१५. आपण हे व्यवसाय किती वर्षा पासून करत आहात? ३वर्ष ५ वर्ष ८वर्ष १०वर्ष (१५वर्षाच्यावर)

१६. हा आपला व्यवसाय हंगामी आहे काय? होय/ (नाही)

होय असल्यास, हंगामा व्यतिरिक्त अन्य काळात आपण कोणते काम करता? शेती/ मजूरी /अन्य व्यवसाय

१७. भाजी विक्रीपासून साधारणत: मासिक किती उत्पन्न मिळते?

३ हजार /५ हजार / १० हजार /१० हजार पेक्षा जास्त

१८. या व्यवसायात दिवसाला किती तास काम करावे लागते? 12 तास

१९. या व्यवसायात परिवारातील किती सदस्य मदत करतात? (पत्नी)/ मूले/ मूली

२०. या व्यवसायात विकत असलेल्या भाजीभाल्याची किंमत तुम्हीच ठरविता का? (होय)/ नाही

नाही असल्यास ती कशी निर्धारित करता? ....

२१. भाजीविक्रीचा व्यवसाय शहरातील बाजारा व्यतिरिक्त तुम्ही राहत असलेल्या ठिकाणी सुध्दा करता काय? (होय)/ नाही

२२. या व्यवसायात तुम्हाला कोणत्या समस्यांना समोरे जावे लागते?

जेव्हा भाजीपाला विकला जात नाही तेव्हा तो भाजीपाला सडून जातो.

Ku. D. R. Thorat
B. A. III

आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा)

बी. ए. भाग 3 सत्र 6

अभ्यास प्रकल्प प्रश्नावली

विषय:— ''देसाईगंज शहरातील भाजी विक्रेत्याचे आर्थिक अध्ययन''

संशोधन कर्ता विद्यार्थ्यांचे नाव: मनोज प्रभाकर तरवटकर

वैयक्तीकमाहीती

१. भाजी विक्रेत्याचे नाव: निलिमा निलकंठ कांबळी

पत्ता: मु. गांधीनगर, ता. देसाईगंज, जि. गडचिरोली वय-40 शिक्षण-१० वी

२. परिवारातील सदस्य एकूण संख्या : ५ मुल :- १ मुली :- २

३. शेती आहे काय? होय/(नाही) शेती किती आहे? १एकर पेक्षा कमी / २ एकर पेक्षा जास्त / ५ पेक्षा कमी

४. उत्पन्नाचे साधने : शेती (व्यवसाय) इतर

५. परिवाराचे वर्षिक उत्पन्न :- 40,000

व्यावसायीक व आर्थिकमाहीती

६. आपणाकडे स्वत:चे घर आहे का? (होय)/नाही, विटा सिमेंटचे/ विटामातीचे/ (मातीचे)

७. आपण सरकारच्या घरकुल योजनेचे लाभार्थी आहात काय? होय/(नाही)

८. आपण स्वयंपाकासाठी कशाचा उपयोग करता? (गॅस)/ लाकडे/ विज

९. आपण स्वत:चा विमा उतरविला आहे? (होय)/ नाही

१०. परिवारातील इतरसदस्यांचे विमा आहे काय? (होय)/ नाही

११. मासीक उत्पन्नातून काही रक्कम बचत होते काय? (होय)/ नाही

१२. साधारणता किती बचत करता? रू (२०००)/४०००/६०००/८०००

१३. आपणा कडे अचल संपत्ती आहे काय? होय/(नाही)

१४. अचल संपत्ती मध्ये कोणती संपत्ती आहे? शेती/घर/(भुखंड)

१५. आपण हे व्यवसाय किती वर्षा पासून करत आहात? ३वर्ष ५ वर्ष (८वर्ष) १०वर्ष १५वर्षाच्यावर

१६. हा आपला व्यवसाय हंगामी आहे काय? होय/ (नाही)

होय असल्यास, हंगामा व्यतिरिक्त अन्य काळात आपण कोणते काम करता? शेती/ मजूरी /अन्य व्यवसाय

१७. भाजी विक्रीपासून साधारणत: मासिक किती उत्पन्न मिळते?

३ हजार /५ हजार /(१० हजार)/१० हजार पेक्षा जास्त

१८. या व्यवसायात दिवसाला किती तास काम करावे लागते? ८ तास

१९. या व्यवसायात परिवारातील किती सदस्य मदत करतात? (पत्नी)/ मूले/ मूली

२०. या व्यवसायात विकत असलेल्या भाजीभाल्याची किंमत तूम्हीच ठरविता का? (होय)/ नाही

नाही असल्यास ती कशी निर्धारित करता?

२१. भाजीविक्रीचा व्यवसाय शहरातील बाजारा व्यतिरिक्त तुम्ही राहत असलेल्या ठिकाणी सुध्दा करता काय? होय/ (नाही)

२२. या व्यवसायात तुम्हाला कोणत्या समस्यांना समोरे जावे लागते?

=> कधी काळी भाजीची विक्री कमी प्रमाणात होते, अशावेळी भाजी जास्त काळ टिकून राहत नाही, त्यामुळे भाजीची किंमत कमी करावी लागते. अशा वेळी आम्हाला मोठा या समस्येला सामोर जावे लागते.

Tarwatkar

B.A. III

(11)

आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा)

बी. ए. भाग 3 सत्र 6

अभ्यास प्रकल्प प्रश्नावली

विषय:— "देसाईगंज शहरातील भाजी विक्रेत्याचे आर्थिक अध्ययन"

संशोधन कर्ता विद्यार्थ्यांचे नाव :- मनोज प्रभाकर तरवटकर

वैयक्तीकमाहीती

१. भाजी विक्रेत्याचे नाव: विश्वास मनसाराम आढाकिने

पत्ता: मु.पो. देसाईगंज (वडसा) वय-82 मिरा०-1०8

२. परिवारातील सदस्य एकुण संख्या : 6 मुल : 2 मुली : 2

३. शेती आहे काय? होय/(नाही) शेती किती आहे? १एकर पेक्षा कमी / २ एकर पेक्षा जास्त / ५ पेक्षा कमी

४. उत्पन्नाचे साधने : शेती (व्यवसाय) इतर

५. परिवाराचे वर्षिक उत्पन्न : 35,000

व्यावसायीक व आर्थिकमाहीती

६. आपणाकडे स्वत:चे घर आहे का? (होय)/ नाही, विटा सिमेंटचे/ विटामातीचे/ (मातीचे)

७. आपण सरकारच्या घरकुल योजनेचे लाभार्थी आहात काय? होय/(नाही)

८. आपण स्वयंपाकासाठी कशाचा उपयोग करता? (गॅस) लाकडे/ विज

९. आपण स्वत:चा विमा उतरविला आहे? होय/ (नाही)

१०. परिवारातील इतरसदस्यांचे विमा आहे काय? होय/(नाही)

११. मासीक उत्पन्नातून काही रक्कम बचत होते काय? होय/(नाही)

१२. साधारणता किती बचत करता? रू (२०००)/४०००/६०००/८०००

१३. आपणा कडे अचल संपत्ती आहे काय? (होय)/ नाही

१४. अचल संपत्ती मध्ये कोणती संपत्ती आहे? शेती/(घर)/ भुखंड

१५. आपण हे व्यवसाय किती वर्षा पासून करत आहात? ३वर्ष ५ वर्ष ८वर्ष १०वर्ष (१५वर्षाच्यावर)

१६. हा आपला व्यवसाय हंगामी आहे काय? होय/ (नाही)

होय असल्यास, हंगामा व्यतिरिक्त अन्य काळात आपण कोणते काम करता? शेती/ मजूरी /अन्य व्यवसाय

१७. भाजी विक्रीपासून साधारणत: मासिक किती उत्पन्न मिळते?

(३ हजार)/५ हजार / १० हजार /१० हजार पेक्षा जास्त

१८. या व्यवसायात दिवसाला किती तास काम करावे लागते? 12 तास

१९. या व्यवसायात परिवारातील किती सदस्य मदत करतात? (पत्नी)/ मूले/ मूली

२०. या व्यवसायात विकत असलेल्या भाजीभाल्याची किंमत तूम्हीच ठरविता का? (होय)/ नाही

नाही असल्यास ती कशी निर्धारित करता?

२१. भाजीविक्रीचा व्यवसाय शहरातील बाजारा व्यतिरिक्त तुम्ही राहत असलेल्या ठिकाणी सुध्दा करता काय? होय/ (नाही)

२२. या व्यवसायात तुम्हाला कोणत्या समस्यांना समोरे जावे लागते?

उन्हाळ्यात भाजीचे उत्पन्न कमी प्रमाणात होते. त्यामुळे पुरवठा कमी होतो. त्यामुळे भाजीचे दर वाढवावे लागतात. पण गिऱ्हाईक कमी येतात. एखादेदिवशी रोजीपण मिळत नाही.

[signature]

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj

M Tarwatkar
B.A.III

Annually Model Exhibition

Model exhibition of the Department of Commerce

Principal Dr. Shankar Kukreja observing the model and discus with student along with faculty of commerce dept. Mr. Nilesh Halami

Principal Dr. Shankar Kukreja, faculty and students observing the models

Participated students along with their models in exhibition

IQAC Co-ordinator Dr. Gahane observing the model and discus with student along with faculty of commerce dept. Mr. Nilesh Halami

Model Exhibition of the Department of Economics

Principal Shankar Kukreja observing the model and discus with participant along with Head of the Dept of Economics Mr. Nihar Bodele

Participated student presenting their model to visitors of exhibition

Participated students along with their models in exhibition

Participated students along with their models in exhibition

Students of the college participated in Annual Survey on Expenditure on Tobacco and Liquor conducted by SEARCH, Shodhgram, Chatgaon, Dist- Gadchiroli

ARTS & COMM. COLLEGE
No 909
29/3/19
IGANJ

SEARCH

Society for Education, Action & Research in Community Health

Shodhgram, P.O. & Dist. - GADCHIROLI (Maharashtra) 442605 INDIA
Phone : (91) 07138-255407, (94) 9371940916, Fax: (91) 07138-255411 E-mail : search@satyam.net.in website : www.searchgadchiroli.org
Email : search.gad@gmail.com

Ref. : सर्च – 2895/2019
Date : 16/2/19

प्रति,

मा. प्राचार्य
आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, वडसा
जिल्हा गडचिरोली.

नमस्कार,

वर्ष २०१५ ते वर्ष २०१८ पर्यत आपल्या कॉलेज चे जिल्हा वार्षिक दारु-तंबाखू सर्व्हे करीता सहकार्य मिळाले. आपल्या कॉलेज मधील NSS अधिकारी व NSS विद्यार्थांनी त्यात सहभाग घेतला. सहभागी विद्यार्थ्यांना अशा सामाजीक उपक्रमातून घरोघरी जावून सर्व्हे कसा करावा, सर्व्हे पध्दत, याचा प्रत्यक्ष अनुभव मिळाला. NSS अधिकाऱ्यांनी सर्व्हे साठी योग्य मुलांची निवड करणे व सर्व्हे दरम्यान सुपरव्हीजन मधे मदत केली. याचा उपयोग इतर कामे करतांना NSS च्या विद्यार्थ्यांना नक्कीच होईल.

या चार सर्व्हेक्षणां द्वारे असे कळते की २०१५ पासून आता पर्यंत दारु व तंबाखू / खर्रा कमी होत आहे. ही समाधानाची बाब आहे.

२२ जानेवारी २०१९ ला मा. मुख्यमंत्री यांच्या सोबत झालेल्या मुक्तीपथ कार्यक्रमा बद्दलच्या बैठकी मधे गोंडवाना विद्यापिठा तर्फे मिळत असलेल्या सहकार्याचा गौरव करण्यात आला. मा. मुख्यमंत्री यांनी सुध्दा गोंडवाना विद्यापिठा चे कौतुक केले.

आजवरच्या या उतम सहभागाविषयी आपणास धन्यवाद देतो.

वर्ष २०१९ मधे सुध्दा आपल्याला असाच जिल्हा व्यापी दारु-तंबाखू सर्व्हे करायचा आहे, त्याकरीता आपल्या कॉलेजचे सहकार्य अपेक्षित आहे.

धन्यवाद.

आपला

डॉ. अभय बंग
संचालक, सर्च , गडचिरोली.

Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj
PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

'सर्च' (ग्रामीण आरोग्य सेवा, शिक्षण व संशोधन संस्था) गडचिरोली
आणि
राष्ट्रीय सेवा योजना, गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली
द्वारा आयोजित

Students get Certificate form SEARCH for participation in survey (sample)

'सर्च' (ग्रामीण आरोग्य सेवा, शिक्षण व संशोधन संस्था) गडचिरोली

आणि

राष्ट्रीय सेवा योजना, गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली

द्वारा आयोजित

"दारु व तंबाखू वापरा विषयी सद्यस्थितीचे सर्वेक्षण - २०१९"

तालुका वडसा जिल्हा गडचिरोली मधे दि. 18.02.2019 ते 20.02.2019

कालावधी दरम्यान यशस्वीरित्या पूर्ण करण्यामधे प्रा. निहार बोदेले

यांनी सहभाग घेतल्याबद्दल हे प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

दिनांक : 20.02.2019

डॉ. एन. व्ही. कल्याणकर
कुलगुरु
गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली

डॉ. अभय बंग
संचालक
'सर्च', गडचिरोली

Mr. Nihar Bodele received certificate for participation in annual survey on Tobacco and Liquor expenditure conducted by SEARCH NGO, Chatgaon, Dist- Gadchroli

'सर्च' (ग्रामीण आरोग्य सेवा, शिक्षण व संशोधन संस्था) गडचिरोली

आणि

राष्ट्रीय सेवा योजना, गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली

द्वारा आयोजित

"दारु व तंबाखू वापरा विषयी सद्यस्थितीचे सर्वेक्षण - २०१८"

तालुका देसाईगंज जिल्हा गडचिरोली मधे दि. २०-०२-२०१८ ते २२-०२-२०१८

कालावधी दरम्यान यशस्वीरित्या पूर्ण करण्यामधे प्रा. निहार बोदेले

यांनी सहभाग घेतल्याबद्दल हे प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

दिनांक : २२-०२-२०१८

डॉ. एन. व्ही. कल्याणकर
कुलगुरु
गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली

डॉ. अभय बंग
संचालक
'सर्च', गडचिरोली

Mr. Nihar Bodele received certificate for participation in annual survey on Tobacco and Liquor expenditure conducted by SEARCH NGO, Chatgaon, Dist- Gadchroli

Mr Ahebaj Kahan Pathan, students of the college, receiving the certificate from SEARCH NGO for participation in Annual survey on Tobacco & Liquor Expenditure.

Student of the college receiving the certificate from SEARCH NGO for participation in Annual survey on Tobacco & Liquor Expenditure. 2017-18

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli

A students from Economics Dept of the college secured 1 prize in Paper Presentation in post graduate student webinar

C. P. & Berar E. S. College, Nagpur

Department Of Economics

organised Post Graduate Students Webinar

"Economic Impact of COVID-19 Pandemic on Unorganized Sector"

certificate of Presentation

This is to certify that Manoj Prabhakar Tarwatkar

Of Adarsh Arts & Commerce College, Desaiganj Wadsa

Has Presented a paper entitled "Covid-19 चे असंघटित क्षेत्रावरील रोजगारावर झालेला परिणाम". He has Secured First Prize of presentation with Comprehensive Content.

28th September 2021

Dr. Jitendra Mahajan	Dr. Milind Barhate	Dr. Vinod W. Dogarwar
Vice Principal & HOD	Principal	Assistant Professor
C.P. & Berar E.S. College, Nagpur	C.P. & Berar E.S. College, Nagpur	C.P. & Berar E.S. College, Nagpur

Adarsh Arts & Commerce College Desaiganj

PRINCIPAL
Adarsh Arts & Commerce College,
Desaiganj (Wadsa) Dist.- Gadchiroli